

ปริจเจทที่ ๒ เจตสิกสังคหวิภาค

เจตสิก คือ สภาวธรรมอย่างหนึ่ง ที่ปรุงแต่งจิต คนทั่วไปเข้าใจว่าเป็นจิต หรือที่เรียกว่าจิตใจ แต่ในทางพระอภิธรรม ได้แยก จิต และเจตสิกออกจากกัน เป็นคนละส่วนกัน แต่มีความเกี่ยวข้องกัน คือ **เกิดขึ้นพร้อมกัน ดับพร้อมกัน มีอารมณ์เดียวกัน มีที่ตั้งอาศัยเดียวกัน** คือหทยวัตถุ (ที่ต้องมีที่ตั้งอาศัยคือจิตและเจตสิกที่เกิดกับสัตว์ที่เกิดในปัญจโวการภูมิ คือสัตว์ที่มีชั้น ๕ ชั้น ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ส่วนสัตว์ที่มีชั้น ๔ ชั้น ได้แก่พวก อรูปพรหม ซึ่งมี เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ไม่มีรูป ก็ไม่มีที่ตั้งให้จิต และเจตสิก) ดังนั้นจึงเห็นได้ว่า แม้จะเป็นคนละส่วนกัน แต่ แยกออกจากกันไม่ได้

เจตสิกจะมีชื่อ มีลักษณะเฉพาะของตนๆ ซึ่งมีทั้งหมด **๕๒ ลักษณะ หรือเรียกว่า ๕๒ ดวง** เมื่อปรุงแต่งจิต หรือประกอบกับจิตแล้ว จะทำให้จิตนั้นมีลักษณะตามเจตสิกที่ประกอบไปด้วย แม้เจตสิกจะมีชื่อ มีลักษณะเฉพาะของตนๆ ๕๒ ลักษณะก็ตามแต่ก็มีลักษณะที่เหมือนกัน ในบางอย่าง จึงมีการจัดหมวดหมู่ที่มีลักษณะเหมือนกัน เป็นหมวดเดียวกัน ซึ่งแบ่งออกได้เป็น ๓ ประเภทใหญ่ๆ คือ

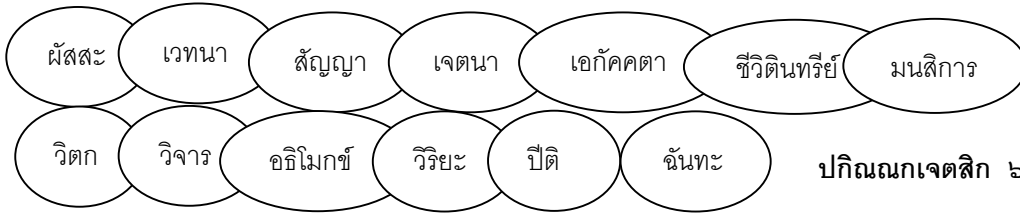
๑. อัญญาสมานาเจตสิกมี ๑๓ ดวง เป็นเจตสิกที่เหมือนธรรมอื่นหมายความว่า เป็นเจตสิกที่ประกอบกับจิตที่เป็นกุศลจิต อกุศลจิต หรือ อพยากตจิต (ที่ไม่ใช่กุศลและอกุศล)

๒. อกุศลเจตสิกมี ๑๔ ดวง เป็นเจตสิกที่ประกอบกับอกุศลจิต ๑๒ ดวง

๓. โสภณเจตสิก มี ๒๕ ดวง เป็นเจตสิกที่ประกอบกับโสภณจิต เป็นจิตฝ่ายดี อันได้แก่ กามาวจร โสภณจิต ๒๔ เป็นต้น

เจตสิก ๕๒

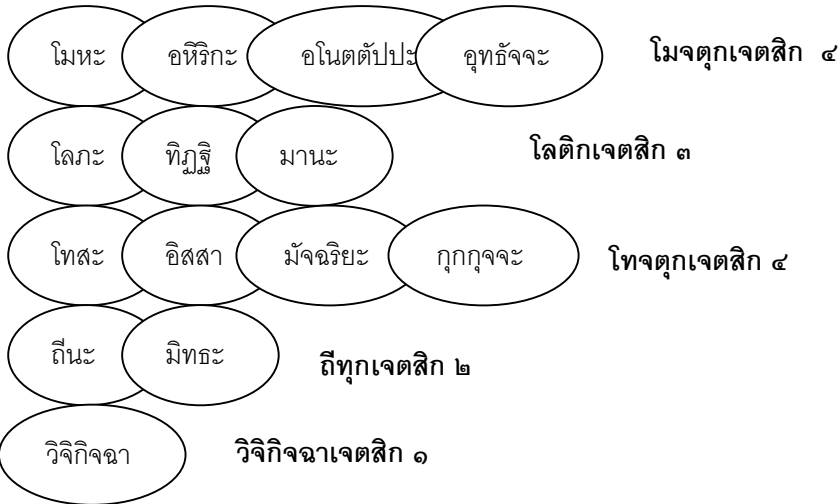
อัญญาสมานาเจตสิก ๑๓

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗

ปกิณณกเจตสิก ๖

อกุศลเจตสิก ๑๔

โมจตุกเจตสิก ๔

โลติกเจตสิก ๓

โทจตุกเจตสิก ๔

ถิทุกเจตสิก ๒

วิจิกิจฉาเจตสิก ๑

โสภณเจตสิก ๒๕

วิรัตติเจตสิก ๓

อัปมัณญาเจตสิก ๒

ปัญญาธิริยเจตสิก ๑

โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙

ความหมายโดยย่อ (ควรจำส่วนนี้ให้ได้)

๑. อัญญาสมาณาเจตสิกมี ๑๓ ดวง

แบ่งออก เป็น ๒ ประเภทคือ

๑. สัพพจิตตสาธารณเจตสิกมี ๗ ดวง คือเจตสิกที่สาธารณะแก่จิตทั้งหมด

หมายความว่า ประกอบกับจิตทั้งหมด จิตทั้งหมด ๘๙ หรือ ๑๒๑ จะต้องมีเจตสิก ๗ ดวงนี้ประกอบอยู่ด้วย ซึ่งมีรายละเอียด และลักษณะของเจตสิกดังนี้

ผัสสะ	มีการกระทบอารมณ์
เวทนา	มีการเสวยอารมณ์ เป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้น เช่นเป็นสุข เป็นทุกข์ หรือเป็นอุเบกขา
สัญญา	มีการจำอารมณ์
เจตนา	มีความตั้งใจ จัดแจงสัมปยุตตรวม (ธรรมที่ประกอบร่วมกันกับตน) ให้เป็นไปในอารมณ์ โดยอาการของตนๆ (ตั้งใจ)
เอกัคคตา	มีความสงบ ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียว
ชีวิตินทรีย์	รักษาสัมปยุตตรวมที่เกิดร่วมกับตน
มนสิการ	มีการนำจิตเข้าไปไว้ในอารมณ์ (น้อมไปสู่อารมณ์)

๒. ปกิณณกเจตสิกมี ๖ ดวง เป็นเจตสิกที่เรีรยรายโดยทั่วๆ ไป หมายความว่าประกอบกับจิตโดยทั่วไป ทั้งกุศลจิต อกุศลจิต และอพยगतจิต แต่ไม่ได้ประกอบกับจิตทั้งหมด

ทุกดวงเหมือน สัพพจิตตสาธารณเจตสิกที่กล่าวมาแล้ว ซึ่งมีรายละเอียด และลักษณะของเจตสิกดังนี้

วิตก	ยกสัมปยุตตรวมขึ้นสู่อารมณ์
วิจารณ์	ระคองจิตให้อยู่ในอารมณ์
อธิโมกข์ตัดสินในอารมณ์	
วิริยะ	ความเพียรพยายามในอารมณ์
ปีติ	ความปลาบปลื้ม หรืออิมใจในอารมณ์
ฉันทะ	ความพอใจในอารมณ์

๒. อกุศลเจตสิกมี ๑๔ ดวง

เจตสิกกลุ่มนี้ จะประกอบด้วยอกุศลจิต ๑๒ ดวงเท่านั้น แบ่งออกเป็นกลุ่มย่อยๆ มีรายละเอียดและลักษณะของเจตสิกดังนี้

โมจตุกเจตสิก ๔

โมหะ	ความหลง ความไม่รู้ความจริงของอารมณ์ คือไม่รู้ในอริยสัจ ๔ ,ไม่รู้ในชั้นฐีในอดีต , ไม่รู้ในชั้นฐีในอนาคต , ไม่รู้ในชั้นฐีทั้งในอดีต และอนาคต ไม่รู้ในปัจจุบัน การคือกรรมที่เป็นเหตุให้เกิดผลอันต่อเนื่องกัน
อหิริกะ	ความไม่ความละอายต่อบาป ทุจริต (การประพฤติชั่ว)
อนัตตตัปปะ	ความไม่เกรงกลัวต่อบาป ทุจริต
อุทธัจจะ	ความฟุ้งซ่าน รับอารมณ์ไม่มั่น

โลติกเจตสิก ๓

โลภะ	มีความอยากได้ ช้องติดในอารมณ์
ทิฏฐิ	มีความเห็นผิดในอารมณ์
มานะ	มีความทะนงตน ยกตน เย่อหยิ่ง ถือตัว

โทจตุกเจตสิก ๔

โทสะ	ความประทุษร้ายในอารมณ์
อิสสา	ความอิจฉา ริษยา ชิงชัง (ทนไม่ได้) ซึ่งสมบัติของผู้อื่น
มัจฉริยะ	ความตระหนี่ หวงแหนทรัพย์สมบัติ ของตน
กุกกุจจะ	ความรำคาญในทุจริตที่ได้ทำไปแล้ว และในสุจริตที่ยังไม่ได้ทำ

ถิทุกเจตสิก ๒

ถีนะ	ทำให้จิตหดหู่ ให้ออกจากอารมณ์
มิทธะ	ทำให้เจตสิกหดหู่ ให้ออกจากอารมณ์

วิจิกิจจาเจตสิก ๑

วิจิกิจจา	ความเล็งเลงสงสัย ๘ ประการคือสงสัยใน พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นต้น
-----------	---

๓. โสภณเจตสิก ๒๕ ดวง

โสภณเจตสิก เป็นเจตสิกที่ตังาม ไม่เศร้าหมอง ไม่เร่าร้อน เมื่อประกอบกับจิตแล้ว ก็ทำให้จิตนั้นตังาม ปราศจากความเร่าร้อน ทำให้จิตตั้งอยู่ในศีลธรรม มีการเว้นจากบาป เว้นจากทุจริตต่างๆ โสภณเจตสิก แบ่งออกได้เป็น ๔ ประเภทคือ

๑. **โสภณสาธารณเจตสิก มี ๑๙ ดวง** เป็นเจตสิกที่สาธารณะคือประกอบกับโสภณจิตทั้งหมด ๕๙ หรือ ๙๑ ดวง มีความเกิดขึ้นในโสภณจิตเหล่านั้นโดยแน่นอนประกอบพร้อมกันทั้ง ๑๙ ดวง
๒. **วิริติเจตสิก มี ๓ ดวง** เป็นเจตสิกที่เว้นจากบาปทั้งปวงอันเกิดจากกายทุจริตและวจีทุจริต
๓. **อัปมัญญาเจตสิก มี ๒ ดวง** เป็นธรรมชาติที่แผ่ไปในสัตว์ทั้งหลายหาประมาณมิได้ คือกำหนดจำนวน และประเภทมิได้ หรือที่เรียกว่าพรหมวิหารนั้นเพราะธรรมนี้เป็นที่อยู่สำราญของพรหม
๔. **ปัญญาญีเจตสิกมี ๑ ดวง** คือปัญญา เป็นเจตสิกที่ความรู้เป็นใหญ่ เป็นประธาน เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่าปัญญาญี

โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ดวง

สัทธา	ความเชื่อ ความเลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรมพระสงฆ์ตามความเป็นจริง เชื่อในกรรมและผลของกรรม
สติ	ความระลึกได้ ในอารมณ์ที่เป็นกุศล ไม่หลงลืม ไม่เลอะเลือน
หิริ	ความเกลียด และละอายต่อการงานที่เป็นทุจริต
โอตตปปะ	ความสะดุ้งกลัวต่อบาป ทุจริต
อโลภะ	ความไม่ย่อภาค ไม่ยึดติดในอารมณ์
อโทสะ	ความไม่ประทุษร้ายในอารมณ์
ตัดตรมัมมัตตตา	ธรรมชาติที่ทำให้จิต เจตสิก สม่่าเสมอในกิจของตนๆ ไม่ให้มีการยิ่งหย่อน มีความวางเฉย มีความกลางในธรรมเหล่านั้น
กายปัสสัทธิ	ความสงบ ระวังของเจตสิกชั้น ๓ (เวทนา สัญญา สังขาร) ในการทำงานที่เป็นกุศล
จิตตปัสสัทธิ	ความสงบ ระวังของจิต ในการทำงานที่เป็นกุศล
กายลหุตา	ความเบาของเจตสิกชั้น ๓ (เวทนา สัญญา สังขาร) ในการทำงานที่เป็นกุศล
จิตตลหุตา	ความเบาของจิต ในการทำงานที่เป็นกุศล

กายมฤตดา	ความอ่อนของเจตสิกชั้นที่ ๓ (เวทนา สัญญา สังขาร) ในการทำงานที่เป็นกุศล
จิตตมฤตดา	ความอ่อนของจิต ในการทำงานที่เป็นกุศล
กายกัมมัฏญตา	ความควรของเจตสิกชั้นที่ ๓ (เวทนา สัญญา สังขาร) ในการทำงานที่เป็นกุศล
จิตตกัมมัฏญตา	ความควรของจิต ในการทำงานที่เป็นกุศล
กายปาคุญญตา	ความแคล่วคล่องของเจตสิกชั้นที่ ๓ (เวทนา สัญญา สังขาร) ในการทำงานที่เป็นกุศล
จิตตปาคุญญตา	ความแคล่วคล่องของจิต ในการทำงานที่เป็นกุศล
กายชุกตา	ความซื่อตรงของเจตสิกชั้นที่ ๓ (เวทนา สัญญา สังขาร) ในการทำงานที่เป็นกุศล
จิตตชุกตา	ความซื่อตรงของจิต ในการทำงานที่เป็นกุศล

วิรติเจตสิก ๓ ดวง

สัมมาวาจา	วาจาชอบ ได้แก่ การกล่าววาจาที่งดเว้นวจีทุจริต ๔
สัมมากัมมันตะ	การงานชอบ ได้แก่ การกระทำที่งดเว้นจากกายทุจริต ๓
สัมมาอาชีวะ	การประกอบอาชีพชอบ เว้นจาก วจีทุจริต ๔ และ กายทุจริต ๓

อัปมัฏญญาเจตสิก ๒ ดวง

กฤณา	ความสงสารต่อทุกชีวิตสัตว์ คือสัตว์ที่กำลังได้รับความทุกข์อยู่ หรือจะได้รับความทุกข์ในกาลหน้า
มุทิตา	ความยินดีต่อสุขิตสัตว์ คือสัตว์ที่กำลังได้รับความสุขอยู่ หรือจะได้รับความสุขในกาลหน้า

ปัญญาธิริยเจตสิก ๑ ดวง

ปัญญา	ความรู้โดยประการคือหยั่งรู้เกี่ยวกับประการไม่เที่ยง เป็นต้น ปัญญานั้นนั้นแหละเป็นอินทรีย์ เพราะประกอบด้วยความเป็นใหญ่ในการหยั่งรู้สภาวะธรรมตามความเป็นจริง
-------	--

ความหมาย ลักษณะของเจตสิก ๕๒ อย่างรายละเอียด

๑. ัญญสมานาเจตสิกมี ๑๓ ดวง

แบ่งออกเป็น ๒ กลุ่มคือ

กลุ่มที่ ๑. สัพพจิตตสาธารณเจตสิกมี ๗ ดวง คือ

๑. ผัสสะ มีการกระทบอารมณ์

ทางปัญจทวาร ผัสสะจะช่วยให้วัตถุได้กระทบกับอารมณ์ ทางมโนทวาร ผัสสะช่วยให้จิตกระทบกับอารมณ์ ขอตตัวอย่างทางปัญจทวาร ความพร้อมเพรียงกันแห่งธรรม ๓ อย่างคือ จักขุปสาท รูปารมณ์ จักขุวิญญาณ จะมีผัสสะเกิดขึ้น เป็นตัวประธาน เป็นตัวรับกระทบ

๒. เวทนา มีการเสวยอารมณ์

เป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้น เช่นเป็นสุข เป็นทุกข์ หรือเป็นอุเบกขา ธรรมดา จิต และเจตสิกทั้งหลายก็ได้ชื่อว่าเสวยอารมณ์เหมือนกัน แต่ต่างกับกับ เวทนา เจตสิกที่เสวยอารมณ์ คือความเป็นใหญ่ เป็นเจ้าของ มีอำนาจในการเสวยอารมณ์นั้น เปรียบเสมือน พ่อครัวผู้มุ่งปรุงรสให้เป็นทีโปรดปรานของพระราชินี ส่วนการเสวยโภชนารสเยี่ยมนั้นเป็นของพระราชินีซึ่งเปรียบได้กับเวทนาเจตสิกนั่นเอง

๓. สัญญา มีการจำอารมณ์

การจำอารมณ์ของสัญญานั้น มีการกระทำเครื่องหมายที่แตกต่างกันให้รู้ ให้เป็นเครื่องสังเกต ดุจช่างไม้กระทำรอยขีดไว้บนไม้เพื่อเป็นเครื่องหมายให้รู้ในภายหลัง คือในกาลต่อมา อุปมา ชุนคลังผู้จำเครื่องประดับที่แตกต่างกันของพระราชินีได้แล้ว เมื่อได้สดับรับสั่งของพระราชินีว่า “ จงนำเครื่องประดับชิ้นนี้มา ” เขาก็เข้าไปในห้องเก็บเครื่องประดับแล้วนำเอาเครื่องประดับชนิดนั้นออกมา เพราะอาศัยลักษณะที่แตกต่างไปจากเครื่องประดับชนิดอื่น เป็นเครื่องหมายให้จำได้

๔. เจตนา มีความตั้งใจ จัดแจงสัมปยุตตธรรม (ธรรมที่ประกอบร่วมกันกับตน)

ให้เป็นไปในอารมณ์ โดยอาการของตนๆ (ตั้งใจ)

การตั้งใจ การจัดแจงของเจตนา นั้น ดูกล่าวได้ว่า “ ท่านจงถือเอา ท่านจงถือเอา ” เช่นจัดแจงให้ ผัสสะได้เป็นไปในอารมณ์โดยอาการกระทบอารมณ์ จัดแจงให้เวทนาได้เป็นไปในอารมณ์มีการเสวยอารมณ์ เป็นต้น

๕. เอกัคคตา มีความสงบ ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียว

การตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียวของเอกัคคตา นั้นเป็นไปในอารมณ์เดียวที่กำลังรู้อยู่ ซึ่งเมื่อประกอบกับจิตที่เป็นอกุศลจะไม่มีกำลังมาก ไม่มีกำลังพอที่จะข่มอุทฺธัจจะไม่ได้ แต่ถ้าเกิดในกุศลจิต และเจริญให้มากขึ้นจะมีกำลังทำให้จิตสงบ เป็นไปในอารมณ์เดียว สืบต่อไปนานๆ ปิดโอกาสแห่งอุทฺธัจจะไม่ให้เกิดขึ้น จึงถึงฐานะอีกชื่อหนึ่งที่เรียกว่า สมาธิ แปลว่า สภาวะที่ตั้งมั่นในอารมณ์

๖. ชีวิตินทรีย์ รักษาสัมปยุตตธรรมที่เกิดร่วมกับตน

การรักษาสัมปยุตตธรรมที่เกิดร่วมกับตนนั้น ดุจน้ำตามรักษาอุบล (ดอกบัว) เป็นต้น ความจริงอุบลเกิดในน้ำ ย่อมมีน้ำนั้นแหละตามรักษาให้ดำรงอยู่ได้ **คำว่าตามรักษาหมายถึงยังให้เป็นไป**

๗. มนสิการ มีการนำจิตเข้าไปไว้ในอารมณ์ (น้อมไปสู่อารมณ์)

การนำจิตเข้าไปไว้ในอารมณ์ หมายถึงการทำอารมณ์เข้าไปไว้ในใจนั่นเอง ยังธรรมทั้งหลายที่เกิดร่วมกับตนให้แล่นไปเฉพาะหน้าอารมณ์ หรือมุ่งตรงต่ออารมณ์ ดุจนายสารถีที่ประดับประคองม้าให้แล่นไปเฉพาะหน้า ตรงทาง หรือมุ่งต่อทางนั่นเอง

กลุ่มที่ ๒. ปกิณณกเจตสิก มี ๖ ดวง คือ

๑. วิตก ยกสัมปยุตตธรรมขึ้นสู่อารมณ์

เปรียบเทียบเหมือนว่า บุรุษชาวบ้านบางคน เพราะได้อาศัยมิตรผู้เป็นราชวัลลภคือคนสนิทของพระราชา การได้เข้าเฝ้าพระราชาโดยอาศัยมิตรนั้น จิตนั้นเปรียบเหมือนบุรุษชาวบ้าน มิตรนั้นเปรียบเหมือนวิตก อารมณ์นั้นเปรียบเหมือนพระราชา

๒. วิจาร ปรคองจิตให้อยู่ในอารมณ์

ความแตกต่างระหว่างวิตก และวิจารคือ วิตกนั้นเป็นเพียงความตกไปสู่อารมณ์ครั้งแรกแห่งจิต เหมือนอย่างเสียงระฆังที่เกิดจากการตีครั้งแรก วิจารเป็นเหมือนเสียงครวญเห่งเห่งแห่งระฆังที่ตามติดพันเสียงที่เกิดจากการตีระฆังครั้งแรก ฉะนั้น

๓. อธิโมกษ์ ตัดสินในอารมณ์

การตัดสินอารมณ์ของอธิโมกษ์ เป็นการน้อมใจไปโดยอาการที่ไม่ลังเลสงสัยในการถืออารมณ์ จิตที่มีอธิโมกษ์ประกอบย่อมถือเอาอารมณ์นั้นเต็มที่ ไม่กลางแคลงสงสัยในการถือเอา เปรียบเหมือนบุคคลผู้เดินทางมาถึงทาง ๒ แพร่ง แล้วก็ไม่ลังเลอันการที่จะถือเอาทางซ้าย หรือทางขวา เพราะฉะนั้น อธิโมกษ์จึงไม่เกิดร่วมกับวิจิกิจจาเจตสิก

๔. วิริยะ ความเพียรพยายามในอารมณ์

วิริยะนี้ เป็นภาวะของคนกล้ากระทำ มีความชวนชวายที่จะกระทำ มีความบากบั่น ไม่ย่อท้อ เปรียบเหมือนเสาที่เขาเอามาเสริมค้ำจุนเรือนเก่าไม่ให้ล้ม เรือนเก่าทรงอยู่ได้ไม่ล้มลงครืนไป เพราะเสาที่เจ้าของเรือนนำเข้ามาเสริมไว้ สัมปยุตตธรรมทั้งหลายไม่ทอดถอย ไม่เลิกล้มเลิกในกิจของตนๆที่พึงกระทำในอารมณ์ก็เพราะวิริยะค้ำจุน ฉะนั้น

๕. ปิติ ความปลาบปลื้ม อิ่มใจในอารมณ์

ลักษณะของปีตินั้นมีหลายลักษณะคือ

- ขุททกกาปิติ ปิตินิดหน่อย พอรู้สึกขนลุก
- ขณิกาปิติ ปิติชั่วขณะเกิดขึ้นบ่อยๆ
- โลกกันติกาปิติ ปิติจนถึงกับตัวโยกโคลง
- อูพเพงคาปิติ ปิติถึงขั้นตัวลอย
- ผรณาปิติ ปิติอิ่มเอิบ ซาบซ่านไปทั่วทั้งตัว กายและใจ

ปิติที่เป็นองค์ฌานต้องถึงขั้น ผรณาปิติ ส่วนอีก ๔ ไม่นับเป็นองค์ฌานเพราะยังหยابอยู่ ปิติ และสุขนั้นต่างกัน คือปิติเป็นสังขารชั้นร์ สุขเป็นเวทนาชั้นร์ เมื่อมีปิติ จะต้องมีสุขเสมอแน่นอน แต่เมื่อมีสุขอาจไม่มีปิติด้วยก็ได้

๖. ฉันทะ ความพอใจในอารมณ์

ความพอใจในอารมณ์ของฉันทะนั้น เปรียบเหมือนในคราวที่จิตจะถือซึ่งอารมณ์ ฉันทะเป็นเหมือนมือที่เหยียดไปดังนี้

๒. อกุศลเจตสิกมี ๑๔ ดวง

เจตสิกกลุ่มนี้ จะประกอบด้วยอกุศลจิต ๑๒ ดวงเท่านั้น แบ่งออกเป็น ๕ กลุ่มคือ

กลุ่มที่ ๑. โมหะเจตสิก ๔ จะประกอบด้วยอกุศลจิตทุกดวง ๑๒ เจตสิกกลุ่มนี้มี ๔ ดวง มี โมหะเจตสิก เป็นประธาน ได้แก่

๑. โมหะ ความหลง ความไม่รู้ความจริงของอารมณ์

ความไม่รู้ความจริงของอารมณ์ คือไม่รู้ในอริยสัจ ๔ ,ไม่รู้ในขั้นต้นส่วนอดีต , ไม่รู้ในขั้นต้นส่วนอนาคต , ไม่รู้ในขั้นต้นทั้งส่วนอดีต และอนาคต , ไม่รู้ในปัจจุบันการคือกรรมที่เป็นเหตุให้เกิดผลอันต่อเนื่องกัน

๒. อหิริกะ ความไม่ละอายต่อบาป ทุจริต (ความชั่ว)

ที่ไม่ละอายนั้นเพราะความไม่เคารพตน ที่ไม่เคารพตนคือไม่ได้คิดว่าตนเองเป็นใคร ทำการนี้เหมาะ ควรหรือไม่ ไม่ละอายด้วยวัยของตน ไม่ละอายด้วยเพศของตน ไม่ละอายด้วยตระกูลของตน ไม่ละอายต่อความเป็นอกุศลที่น่ารังเกียจ

๓. อนินตตัปปะ ความเกรงกลัวต่อบาป ทุจริต

การเกิดขึ้นของอนินตตัปปะ นั้นเพราะความไม่เคารพผู้อื่น ได้มีผู้เปรียบเทียบกับหิริกะกับอนินตตัปปะว่า บุคคลผู้หาหิริมิได้ ย่อมไม่รังเกียจบาป ดุจสุกรไม่รังเกียจคูด (อุจจาระ) ฉะนั้น บุคคลผู้หาอนินตตัปปะมิได้ย่อมไม่กลัวบาป ดุจตั๊กแตนไม่กลัวไฟ ฉะนั้น

๔. อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน

อุทธัจจะนั้นมีความฟุ้งซ่าน มีความไม่สงบแห่งจิต คือภาวะของจิตที่ไม่หยุดนิ่ง แม้จะอยู่กับอารมณ์นั้นก็ตาม เปรียบเหมือนว่า ผีนธงแม้ว่าไม่ละจากเสาธงไปเพราะกำลังของเชือกที่ผูกไว้ ก็ไม่อาจหยุดนิ่งที่เสาธงได้ เพราะกำลังของลมที่กระหน่ำ ฉนใด อุทธัจจะนี้ แม้ไม่ละจากอารมณ์เพราะกำลังของอวิโมกข์ (สภาวะที่ตัดสินคือปลงใจในอารมณ์) แต่ก็ไม่อาจหยุดนิ่งคือมีการสั่นไหวในอารมณ์นั้นเพราะกำลังของอุทธัจจะฉนนั่น

โมหะตุกะนี้ ประกอบด้วยอกุศลจิตได้ทั้งหมด ๑๒ ดวง ดังนั้นจึงมีชื่อว่า สัพพากุศลสาธาณเจตสิก (สัพพ+อกุศล +สาธาณเจตสิก) หมายความว่า เป็นเจตสิกที่สาธาณแก่อกุศลจิตทั้งหมด

กลุ่มที่ ๒. โลกิกเจตสิก ๓ จะประกอบเฉพาะโลกมูลจิต ๘ ดวงเท่านั้น เจตสิกกลุ่มนี้มี ๓ ดวง มีโลกเจตสิกเป็นประธานได้แก่

๑. โลกะ มีความอยากได้ ความต้องการ ความข้งติด ความยึดติด ในอารมณ์

ลักษณะของความข้งติดในอารมณ์นั้น เปรียบได้กับลิงติดตั่ง ในคราวใดที่ลิงติดตั่ง คืออย่างเหนียวที่เขาใช้ดักลิงจะติดอย่างเหนียวแน่นมาก พึงเห็นโลกะเหมือนตั่งดักลิงที่ทำให้ลิงติดอย่างเหนียวแน่น นั้น เทียบ

๒. ทิฏฐิ มีความเห็นผิดในอารมณ์ เห็นผิดไปจากความเป็นจริง

ความเห็นมีผิด 2 ประเภทคือ

ประเภทที่ ๑. ความเห็นผิดที่เป็นพิเศษ ที่เป็นอันตรายต่อชีวิต ในทุกภพ ทุกชาติคือ

อเหตุกทิฏฐิ ความเห็นผิดที่ว่าผลทั้งหลายที่เกิดขึ้น ไม่ได้มาจากเหตุที่ตนเอง

เคยกระทำไว้ คือปฏิเสธเหตุ

นัตถิกทิฏฐิ ความเห็นผิดที่ว่าสิ่งที่ตนกระทำไม่มีผลแต่อย่างไร คือปฏิเสธผล

อกริยทิฏฐิ ปฏิเสธทั้งเหตุ และผล สิ่งที่เกิดขึ้นนั้นเกิดขึ้นเองไม่เกี่ยวกับเหตุ

อะไร และทำแล้วก็ไม่ผล

อุทเขตทิฏฐิ ตายแล้วสูญ เมื่อตายแล้วสูญ จะทำอะไรไว้ก็ไม่ผลแต่อย่างไร

ทำบาป ทำกรรมอะไรก็ได้

ประเภทที่ ๒. ความเห็นผิดที่มีอยู่เป็นปกติในชีวิตคนทั่วไป คือ

สักกายทิฏฐิ เห็นว่าเป็นสัตว์ เป็นคน เป็นเรา เป็นเขา

ความเห็นที่คลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริง

นิจวิปลาส เห็นว่าสิ่งทั้งหลายที่ไม่เที่ยงว่า เป็นของเที่ยง

สุขวิปลาส เห็นว่าสิ่งทั้งหลายที่เป็นทุกข์ ว่า เป็นสุข

อัตตวิปลาส เห็นว่าสิ่งทั้งหลายที่ไม่ใช่ตัวตน บังคับ บัญชาไม่ได้ ว่าเป็นตัวตน

บังคับ บัญชาได้

สกุวิปลาส เห็นว่าสิ่งทั้งหลายที่เป็นของไม่สวย ไม่งาม ว่าเป็นของ สวยงาม

๓. มานะ มีความทะนงตน ยกตน ถือตัว

ลักษณะของมานะนั้น มีความใคร่เป็นดุจขงเป็นอาการปรากฏ คือในคราวที่เกิดขึ้น ย่อมมีอาการปรากฏราวจะว่า ต้องการจะยกตนไว้ในที่สูงดุจขงที่เขายกขึ้นตั้งให้เด่นเป็นสง่า ฉะนั้น

ลักษณะของมานะ ๙ ประการคือ

๑. เป็นผู้เลิศกว่าเขา สำคัญตัวว่า เลิศกว่าเขา
๒. เป็นผู้เลิศกว่าเขา สำคัญตัวว่า เสมอเขา
๓. เป็นผู้เลิศกว่าเขา สำคัญตัวว่า เลวกว่าเขา
๔. เป็นผู้เสมอเขา สำคัญตัวว่า เลิศกว่าเขา
๕. เป็นผู้เสมอเขา สำคัญตัวว่า เสมอเขา
๖. เป็นผู้เสมอเขา สำคัญตัวว่า เลวกว่าเขา
๗. เป็นผู้เลวกว่าเขา สำคัญตัวว่า เลิศกว่าเขา
๘. เป็นผู้เลวกว่าเขา สำคัญตัวว่า เสมอเขา
๙. เป็นผู้เลวกว่าเขา สำคัญตัวว่า เลวกว่าเขา

โดยสรุปจะเห็นได้ว่ามีทั้งมานะที่ตรงความเป็นจริง และไม่ตรงกับความเป็นจริง

คำเหล่านี้ล้วนเป็นความหมายของมานะทั้งสิ้น

อตีมานะ = ดูหมิ่น สารัมมะ = แข่งดี ถัมมะ = หัวดี สาถะยะ = ใ้อวด

ข้อควรสังเกต ถ้ามีการเปรียบเทียบเรา กับเขา เมื่อใด ก็เป็นมานะเมื่อนั้น ไม่ว่าจะเป็นการเปรียบเทียบด้วย ชาติ สกุล รูป สมบัติ ศิลปวิทยา การงาน หรือความฉลาด เป็นต้น

กลุ่มที่ ๓ โทษเจตสิก ๔ จะประกอบเฉพาะในโทสมูลจิต ๒ ดวงเท่านั้น เจตสิกกลุ่มนี้มี ๔ ดวง มีโทษเจตสิกเป็นประธาน ได้แก่

๑. โทษะ ความประทุษร้ายในอารมณ์

ลักษณะของประทุษร้าย ทำให้โทษะนั้นมีความดุร้าย เหมือนอสรพิษที่ถูกตี โทษะนั้นเมื่อเกิดขึ้น ย่อมประทุษร้ายตนเอง ย่อมประทุษร้ายผู้อื่น ก็แต่ว่าจะประทุษร้ายผู้อื่นหรือไม่ก็ตาม เมื่อเกิดขึ้นในสันดานของบุคคลใดก็ย่อมประทุษร้ายบุคคลนั้นนั่นแหละ แน่นนอน ความไม่ชอบใจ เสียใจ กลุ้มใจ หงุดหงิด โกรธเกลียดกลัว ประทุษร้าย ทำลาย เหล่านี้ล้วนเป็นลักษณะของโทษะทั้งสิ้น

เหตุใกล้ที่ทำให้โทษะ เกิดขึ้น เรียกว่า อาฆาตวัตถุ ๑๐ ประการคือ

๑. อาฆาตเขา เพราะคิดว่าเขา **ได้** ทำความเสื่อมเสียให้แก่เรา
๒. อาฆาตเขา เพราะคิดว่าเขา **กำลัง** ทำความเสื่อมเสียให้แก่เรา
๓. อาฆาตเขา เพราะคิดว่าเขา **จัก** ทำความเสื่อมเสียให้แก่เรา
๔. อาฆาตเขา เพราะคิดว่าเขา **ได้** ทำความเสื่อมเสียให้แก่ผู้ที่เรารักเราชอบ
๕. อาฆาตเขา เพราะคิดว่าเขา **กำลัง** ทำความเสื่อมเสียให้แก่ผู้ที่เรารักเราชอบ
๖. อาฆาตเขา เพราะคิดว่าเขา **จัก** ทำความเสื่อมเสียให้แก่ผู้ที่เรารักเราชอบ
๗. อาฆาตเขา เพราะคิดว่าเขา **ได้** ทำคุณประโยชน์ให้แก่ผู้ที่เราเกลียดชัง
๘. อาฆาตเขา เพราะคิดว่าเขา **กำลัง** ทำคุณประโยชน์ให้แก่ผู้ที่เราเกลียดชัง
๙. อาฆาตเขา เพราะคิดว่าเขา **จัก** ทำคุณประโยชน์ให้แก่ผู้ที่เราเกลียดชัง
๑๐. ความอาฆาตเกิดขึ้นในฐานะอันไม่สมควร เช่นเกิดโกรธขึ้นเมื่อเดินสะดุดตอไม้ หรือเหยียบหนาม เป็นต้น

๒. อิศสา ความอิจฉา ริษยา ชิงชัง (ทนไม่ได้) ซึ่งสมบัติของผู้อื่น

สมบัติของผู้อื่นที่มีความอิจฉา ริษยา ได้แก่ ที่อยู่อาศัย ตระกูล ลาภ (มีปัจจัย ๔ เป็นต้น) วรรณ (คำสรรเสริญ) และธรรม (ความรู้ในปริยัติ)

๓. มัจฉริยะ ความตระหนี่ หวงแหนทรัพย์สินสมบัติ ของตน

ลักษณะของความตระหนี่ จะมีอาการว่า “ สิ่งน่าอัศจรรย์นี้ จงอย่ามีแก่คนอื่นเลย จงมีแก่เราเท่านั้นเถิด” สมบัติที่ตระหนี่ (เน้นเฉพาะพระภิกษุ และสามารถประยุกต์ใช้ได้กับคนทั่วไป) คือ

- **ที่อยู่อาศัย** คือไม่ต้องการให้ผู้อื่นมาอาศัยอยู่ในที่นั้นๆ ซึ่งเป็นสมบัติของตัว หรือที่ที่เป็นสาธารณะแก่คนอื่น หรือเมื่อผู้อื่นมาถึงแล้ว ต้องการให้ไปเสียเร็วๆ
- **ตระกูล** จะหมายถึงภิกษุ ตัวอย่างคือการที่ภิกษุปรารถนาที่จะให้ตระกูลอุปัฏฐากเพียงคนเดียว ไม่อยากให้อุปัฏฐากภิกษุรูปอื่น
- **ลาภ** (มีปัจจัย ๔ เป็นต้น) ไม่ยินดีสละ แบ่งปันให้ผู้อื่น
- **วรรณะ** คือ คำสรรเสริญ ที่เกี่ยวกับผิวพรรณของร่างกาย และคุณธรรม ไม่ปรารถนาที่จะเปล่งวาจาสรรเสริญความงาม คุณธรรมแก่ผู้อื่น
- **ธรรม** (ความรู้ในปริยัติ) ไม่ยินดีในการที่จะบอกกล่าว แนะนำ ธรรมที่ตนรู้

๔. กุกุกจะ ความรำคาญในทุจริตที่ได้ทำไปแล้ว และในสุจริตที่ยังไม่ได้ทำ

มีพระคาถาที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ แสดงให้เห็นการทำงานของกุกุกจะคือ “ ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ ไม่ได้ทำกรรมดีงามไว้ ไม่ได้ทำกุศลไว้ ไม่ได้ทำธรรมที่ป้องกันไว้ ทำแต่กรรมชั่ว ทำแต่กรรมหยาบช้า ทำแต่กรรมที่ประทุษร้าย เขานั้น ย่อมเดือดร้อนใจ เพราะคิดว่า เรามีได้ทำกรรมดีงามไว้ ดังนี้บ้าง ย่อมเดือดร้อนใจเพราะคิดว่า เราได้ทำกรรมชั่วเอาไว้ดังนี้บ้าง ดังนี้ เป็นต้น” **ความเดือดร้อนใจที่เกิดขึ้นกับเขาคือลักษณะของกุกุกจะ**

กลุ่มที่ ๔ ถิทุกเจตสิก ๒ จะประกอบเฉพาะในอกุศลจิต เป็นสังขาริกจิต คือจิตที่ต้องมี

การชักชวนเท่านั้น ได้แก่ โภกมุลจิต และโทสมุลจิตที่เป็นสังขาริกจิต เจตสิกกลุ่มนี้มี ๒ ดวง มีถิ่นเจตสิกเป็นประธาน ได้แก่

๑. ถินะ ทำให้จิตหดหู่ ท้อถอยจากอารมณ์

๒. มัทธะ ทำให้เจตสิกหดหู่ ท้อถอยจากอารมณ์

เจตสิกทั้ง ๒ ดวงนี้ เมื่อประกอบกับจิตแล้ว จะทำให้จิตมีความเบื่อหน่าย ท้อแท้ ไม่มีความเพียร มีลักษณะของความเกียจคร้าน ซึ่งตรงข้ามกับความเพียร

กลุ่มที่ ๕ วิจิจฉา มี ๑ ดวงคือ วิจิจฉาเจตสิก ๑ ความล้งเล้งสย จะประกอบในโมหมูลจิตที่

ประกอบด้วยความล้งเล้งสย

วิจิจฉา ความล้งเล้งสย ๘ ประการคือสงสัยใน

๑. พระพุทธ สงสัยในพระสรีระ สงสัยในพระพุทธรูป ๘ มียุ่จริงหรือ

๒. พระธรรม สงสัยในมรรค ๔ ผล ๔ มียุ่จริงหรือ

๓. พระสงฆ์ สงสัยว่า ผู้ที่ตั้งอยู่ในมรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน มียุ่จริงหรือ

๔. สงสัยในไตรสิกขา ๓ (ศีล สมาธิ ปัญญา) ผลของการปฏิบัติที่เกิดจากไตรสิกขา มียุ่จริงหรือ

๕. สงสัยในขันธ ๓ อายุตนะ ธาตุ ที่เป็นส่วนอดีต คือสงสัยว่าชาติก่อน มียุ่จริงหรือ

๖. สงสัยในขันธ ๓ อายุตนะ ธาตุ ที่เป็นส่วนอนาคต คือสงสัยว่าชาติหน้า มียุ่จริงหรือ

๗. สงสัยในขันธ ๓ อายุตนะ ธาตุ ทั้งที่เป็นส่วนอดีต และอนาคต คือสงสัยทั้งชาติก่อน และชาติหน้า มียุ่จริงหรือ

๘. สงสัยในปัจจุสมุปบาท คือธรรมที่เหตุ เป็นผลอาศัยกัน เกิดขึ้นต่อเนื่องกันไปโดยไม่ขาดสายนั้น มียุ่จริงหรือ

โสภณเจตสิก ๒๕ ดวง

โสภณเจตสิก เป็นเจตสิกที่ติงาม ไม่เศร้าหมอง ไม่เร่าร้อน เมื่อประกอบกับจิตแล้ว ก็ทำให้จิตนั้นดีงาม ปราศจากความเร่าร้อน ทำให้จิตตั้งอยู่ในศีลธรรม มีการเว้นจากบาป เว้นจากทุจริตต่างๆ โสภณเจตสิก แบ่งออกได้เป็น ๔ กลุ่มคือ

กลุ่มที่ ๑. โสภณสาธารณเจตสิก มี ๑๙ ดวง เป็นเจตสิกที่สาธารณะคือประกอบกับโสภณจิตทั้งหมด ๕๙/๙๑ มีความเกิดขึ้นในโสภณจิตเหล่านั้นโดยแน่นอนประกอบพร้อมกันทั้ง ๑๙ ดวง

กลุ่มที่ ๒. วิรตีเจตสิก มี ๓ ดวง เป็นเจตสิกที่เว้นจากบาปทั้งปวงอันเกิดจากกายทุจริต และวจีทุจริต

กลุ่มที่ ๓. อัปมัญญาเจตสิก มี ๒ ดวง เป็นธรรมชาติที่แผ่ไปในสัตว์ทั้งหลายหาประมาณมิได้ คือกำหนดจำนวน และประเภทมิได้ หรือที่เรียกว่าพรหมวิหารนั้นเพราะธรรมชาตินี้เป็นที่อยู่สำราญของพรหม

กลุ่มที่ ๔. ปัญฺญินทรีย์เจตสิกมี ๑ ดวง คือปัญญา เป็นเจตสิกที่ความรู้เป็นใหญ่ เป็นประธาน เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่าปัญฺญินทรีย์

กลุ่มที่ ๑. โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ดวง

๑. สัทธา ความเชื่อ ความเลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรมพระสงฆ์ตามความเป็นจริง เชื่อในกรรมและผลของกรรม

ดังอุปมาของพระนาคเสนที่ถวายพระวิเศษชนาพระเจ้ามิลินท์ตอนหนึ่ง ที่เปรียบเทียบเป็นดุน้ำา กิเลสเป็นดุน้ำาสร้าย จอก แหน และตะกอน และสัทธาเป็นดุน้ำาที่ให้น้ำาใส เปรียบเหมือนว่าเมื่อเพียงแต่ใส้แก้วนน้ำาไปในน้ำาเท่านั้น สร้าย จอก แหน ก็ฟุ้งปลาสนาการไป และตะกอนก็ฟุ้งสงบนิ่งไป น้ำาก็กลายเป็นน้ำาใส ไม่ขุ่นมัวฉันใด สัทธาเมื่อเกิดขึ้นย่อมข่มนิรวรณทั้งหลายได้ จิตที่ปราศจากนิรวรณ ย่อมเป็นจิตที่ผ่องใส ไม่ขุ่นมัว ฉันนั้นเหมือนกัน

สัทธานั้น ว่าโดยวัตถุอันเป็นที่น้อมใจเชื่อ แบ่งออกได้เป็น ๔ อย่างคือ

๑. **กัมมสัทธา** ความเชื่อเรื่องกรรม เชื่อว่ากรรมที่ท้อไปแล้วย่อมมีผล กรรมดีให้ผลเป็นความสุข กรรมชั่วให้ผลเป็นความทุกข์
๒. **วิปากสัทธา** ความเชื่อเรื่องวิปาก คือผลของกรรม เชื่อว่า ความสุข ความสมหวัง เป็นผลของกรรมดี ความทุกข์ ความไม่สมหวังเป็นผลของกรรมชั่ว
๓. **กัมมัสสกตาสัทธา** ความเชื่อว่าบุคคลมีกรรมเป็นของของตน บุคคลทำกรรมอะไรไว้ จะดีก็ตาม จะชั่วก็ตาม เขานั้นแหละจะต้องเป็นผู้รับผลของกรรม
๔. **ตถาคตโพธิสัทธา** ความเชื่อในความตรัสรู้ของพระตถาคต เชื่อว่าพระตถาคตเป็นผู้ตรัสรู้จริง

๒. สติ ความระลึกได้ ในอารมณ์ที่เป็นกุศล ไม่หลงลืม ไม่เลอะเลือน

ในมิลินทปัญหากล่าวอย่างนี้ว่า “ ขอถวายพระพร มหาบพิตรเปรียบเทียบเหมือนว่าขุ่นคล้างของพระจักรพรรดิยอมไม่เลอะเลือน(ไม่สับสน)ยอมกราบทูลพระเจ้าจักรพรรดิให้ทรงระลึกถึงพระราชพิธีสริยยศในเวลาเย็น ในเวลาเช้าว่า “ ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นสมมุติเทพ พระองค์ทรงมีข้างอยู่เท่านี้ มีทองอยู่เท่านี้ มีสิ่งของของพระองค์อยู่เท่านี้” ดังนี้ ย่อมไม่เลอะเลือนในพระราชทรัพย์ ฉันใด , ขอถวายพระพร สติ เมื่อเกิดขึ้นยอมไม่เลอะเลือน (ไม่สับสน) ซึ่งธรรมที่เป็นกุศล ธรรมที่เป็นอกุศล , ธรรมที่มีโทษ ธรรมที่ไม่มีโทษ, ธรรมที่เลว ธรรมที่ประณีต, ธรรมดำ ธรรมขาว, ธรรมที่เหมาะสม ธรรมที่ไม่เหมาะสม , ไม่เลอะเลือนธรรมทั้งหลายว่า นี้คือสติปฏิฐาน ๔ , นี้คือสัมมปธาน ๔ , นี้คืออิทธิบาท ๔ , นี้คืออินทรีย์ ๕ , นี้คือพละ ๕ , นี้คือโพชฌงค์ ๗ , นี้คือพระอริยมรรคมีองค์ ๘ , นี้คือสมณะ, นี้คือวิปัสสนา, นี้คือวิชา, นี้คือวิมุติ, ดังนี้ เพราะลักษณะที่ไม่เลอะเลือนนั้น พระโยคาวจรจึงควรเสพแต่ธรรมที่ควรเสพ ไม่เสพธรรมที่ไม่ควรเสพ, คบแต่คนที่ควรคบ ไม่คบคนที่ไม่ควรคบ ฉันนั้นก็เหมือนกัน ขอถวายพระพร **สติ** ชื่อว่าไม่เลอะเลือนเป็นลักษณะอย่างนี้แล

อีกอย่างหนึ่งคำว่าไม่เลอะเลือน มีความหมายว่าไม่เลือนลอย คือไม่เลือนลอยไปจากอารมณ์ทั้งหลาย เหมือนอย่างเรือหรือแพที่ปราศจากไม้ค้ำถ่อที่ล่องลอยเปะปะไปตามกระแสน้ำ ย่อมถูกคลื่นและลมซัดให้แล่นเปะปะไปข้างนั้น ข้างนี้ไม่หยุดนิ่ง ล่องลอยไปเรื่อยหาทิศทางไม่ได้ แต่เมื่อมีไม้ค้ำถ่อ แม้มี

คลื่นและลมอยู่ ก็ไม่เลื่อนลอยเปะปะ ย่อมหยุดได้ หรือไปในทิศทางที่ประสงค์เท่านั้น ไม่สับสน ฉันทิ จิตที่ไม่มีสติเกิดขึ้น ย่อมถูกกำลังของอารมณ์ที่จรเข้ามาตามทวารต่างๆ มีทวารตา เป็นต้น ชัด คือช่วยวนให้สนใจไปหมด ไม่หยุดอยู่เฉพาะกิจที่กำลังกระทำ เลื่อนลอยนึกถึงเรื่องนั้น เรื่องนี้ไปเรื่อยไม่แน่นอน แต่เมื่อมีสติเกิดขึ้น แม้มีอารมณ์จรเข้ามาทางทวารต่างๆ อย่างนั้น ก็ไม่เลื่อนลอย ย่อมมั่นคงเฉพาะกิจที่กำลังกระทำ คือนึกคิดอารมณ์นั้น อารมณ์นี้ ไปตามลำดับที่ประสงค์จะนึกเท่านั้น ฉันทิ จิตเหมือนเรือ **สติเหมือนไม้ค้ำถ่อ**

๓. หิริ ความเกลียด และละอายต่อการงานที่เป็นทุจริต (ความชั่ว)

หิริ มีความเป็นไปดุจกุลสตรีผู้เป็นกุลสตรีย่อมปรารถนามารยาท ความประพฤติดีงามตลอดกาลของตน **เมื่อเกิดความเคารพตน** ขึ้นแล้วก็ย่อมรังเกียจการกระทำที่สร้างมลทินแก่ตน มีความประพฤติ নিজใจสามี เป็นต้น ย่อมไม่กระทำความผิดเช่นนั้น แม้ในที่ลับ

๔. โอตตัปปะ ความสะดุ้งกลัวต่อการงานที่เป็นทุจริต (บาป)

โอตตัปปะนั้น **เกิดขึ้นเพราะปรารถนาเหตุภายนอกเกรงว่าจะถูกผู้อื่นติเตียนหรือดูหมิ่น เกิดความเคารพในผู้อื่น** ย่อมหวั่นกลัวต่อการที่ผู้อื่นจะรู้ถึงความประพฤติชั่วของตนแล้วตำหนิ ติเตียน จึงไม่กระทำความผิดนั้นในที่แจ้ง เป็นเหตุให้บุคคลนั้นไม่ทำบาปนั้นๆ

๕. อโลกะ ความไม่ย่อภาคได้ ไม่ยึดติดในอารมณ์

เหมือนภิกษุผู้หลุดพ้น (คือพระชีณาสพ) ฉะนั้น และเหมือนหยาดน้ำค้างบนใบบัว ฉะนั้นเปรียบเหมือนว่า ภิกษุผู้เป็นพระชีณาสพ แม้จะมีการถือเอาปัจจัย มีจีวร เป็นต้น เพราะจำเป็นต้องอาศัยเป็นไป ถึงกระนั้นก็ยอมถือเอาโดยอาการไม่ติดข้อง คือ ไม่ยึดในวัตถุเหล่านั้นว่า “ของเรา” เป็นต้น ฉันทิ, อีกอย่างหนึ่ง หยาดน้ำค้าง แม้จะตั้งอยู่บนใบบัว ก็ไม่ติดข้อง คือไม่ซึมติดใบบัว ฉันทิ อโลกะ แม้จะมีการถืออารมณ์เพราะอาศัยอารมณ์เป็นไปก็ยอมถือเอาโดยอาการที่ไม่ติดข้อง ฉันทิ จิตและสัมปยุตธรรมที่เหลือนี้ ไม่มีความติดข้องในอารมณ์นั้น ก็ด้วยอานุภาพแห่งอโลกะ อโลกะจึงมีความตรงกันข้ามกับ โลกะทุกอย่าง กุศลเหล่าใดนับได้ว่าเป็นกุศลเครื่องออกจากกาม (เนกขัมมะ) กุศลเหล่านั้น ล้วนเป็นกุศลที่มีอโลกะออกหน้าเป็นประธาน การสลະแล้วไม่มีจิตติดข้องพัวพันในสิ่งที่ให้เขาไปแล้วนั้น หรือไม่เกิดความเสียดาบขึ้นมาภายหลัง เป็นต้น ก็ด้วยอาศัย อโลกะที่มีกำลังนั้นนั่นแหละ

๖. อโทสะ ความไม่ประทุษร้ายในอารมณ์

ความไม่ประทุษร้าย เหมือนมิตรผู้คอยช่วยเหลือ ฉะนั้น คำว่า 'ไม่ดูร้าย' ได้แก่ 'ไม่หยาบซ้ำ' คือ อ่อนโยน เยือกเย็น อันนับได้ว่าเป็นความเข้าไปสงบความเดือดร้อนแห่งจิต เปรียบเหมือนว่า มิตรย่อมมีความปรารถนาดีต่อผู้เป็นมิตรด้วยกัน จึงคอยช่วยเหลือมิตรผู้เดือดร้อน ให้ความเดือดร้อนนั้นสงบไป ฉะนั้น โทสะเป็นความเดือดร้อนแห่งจิต อโทสะนั้นเพราะเหตุที่เป็นปฏิปักษ์ต่อโทสะ เพราะฉะนั้นจึงเป็นไปโดยอาการที่ยังความเดือดร้อนแห่งจิตให้สงบไป ฉะนั้น จึงเป็นสภาวะที่เยือกเย็นแห่งจิตโดยพิเศษ

อโทสะ ในฐานะเป็นพรหมวิหารเรียกว่า **เมตตา** อโทสะนั้น สามารถทำให้มีกำลังจนชนะความโกรธ ชนะเวร ได้ด้วยการเจริญเมตตา

ขณฺติ คือความอดทน ทนตรากตรำ ทนลำบาก ทนต่อเหตุที่ทำให้เจ็บใจ

อกุโธ คือ ความไม่โกรธ

ส่วน **เมตตา** ยังประสงค์ให้ผู้อื่นมีความสุขอีกด้วย

ทั้ง ขันติ อักโกธ และเมตตา นี้องค์ธรรมได้แก่ **อโทสะเจตสิก**

เมตตา มีการฟังเสียงเห็นความงดงามแห่งจิตใจของผู้อื่น เป็นฐานที่เกิด

ส่วนราคะ มีการฟังเสียงเห็นความงดงามแห่งร่างกายของผู้อื่น เป็นฐานที่เกิด

๗. ตัตตรมัชฌัตตตา ธรรมชาติที่ทำให้จิต เจตสิก สม่่าเสมอในกิจของตน ๆ

ไม่ให้มีการยิ่งหย่อน มีความวางเฉย มีความกลางในธรรมเหล่านั้น

ในการวางเฉยนั้นเรียกว่า **อุเบกขา** ซึ่งไม่ใช่อุเบกขาเวทนา อุปมา เหมือนอย่างนายสารถีที่วางเฉยในม้าอาชาไนยที่ควบไปสม่อตได้แล้ว ฉะนั้น จึงเป็นธรรมชาติที่ห้ามความยิ่งและความหย่อนในการทำกิจแห่งธรรมเหล่านั้น ข้อนี้เหมือนอย่างพระราชา แม้ว่าประทับนั่งวางเฉยอยู่ ก็ทรงเป็นไปโดยประการที่พวกอำมาตย์ทั้งหลายได้ทำกิจของตน ของตน เท่าเทียมกัน ไม่ยิ่ง ไม่หย่อนไปกว่ากัน ฉะนั้น

๘. กายปัสสัทธิ ความสงบ ระวังของเจตสิกชั้น ๓ ในการทำงานที่เป็นกุศล

๙., จิตตปัสสัทธิ ความสงบ ระวังของจิต ในการทำงานที่เป็นกุศล

เจตสิกชั้น ๓ ได้แก่ เวทนาเจตสิก สัญญาเจตสิก และ เจตสิก ๕๐ ที่เหลือ (สังขารชั้น)

ชื่อว่าความระวังในที่นี้ได้แก่สภาวะไม่ซัดส่าย ไม่ดิ้นรน ไม่กระวนกระวาย กายปัสสัทธิเป็นความระวังแห่งเจตสิกชั้นธรรมทั้งหลายที่เกิดร่วมกับตน ส่วนจิตตปัสสัทธิเป็นความระวังแห่งจิต

กายปัสสัทธิ จิตตปัสสัทธิ จึงเป็นปฏิปักษ์ต่อนิรวรณมี อุทัจจะ เป็นต้น หรือเป็นปฏิปักษ์ต่ออกุศลนามชั้นทั้ง ๔ นั้นแหละที่ยิ่งด้วย**อุทัจจะ** กายปัสสัทธินี้เมื่อมีกำลังย่อมเป็นปัจจัยแก่สุข (โสมนัสเวทนา)

๑๐. กายลหุตตา ความเบาของเจตสิกชั้น ๓ ในการทำงานที่เป็นกุศล

๑๑., จิตตลหุตตา ความเบาของจิต ในการทำงานที่เป็นกุศล

กายลหุตาและจิตตลหุตาจึงเป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลสมีถิ่นะเป็นต้น หรือเป็นปฏิปักษ์ต่ออกุศลนามขันธ์ ทั้ง ๔ นั้นแหละที่ยังด้วย ถิ่นะและมิทณะ

๑๒. กายมุกตา ความอ่อนของเจตสิกขันธ์ ๓ ในการทำงานที่เป็นกุศล

๑๓. จิตตมุกตา ความอ่อนของจิต ในการทำงานที่เป็นกุศล

กายมุกตาและจิตตมุกตาจึงเป็นปฏิปักษ์ต่อ**ทิวฐิและมานะ**ที่เป็นผู้สร้างความแข็งแกร่งกระด้างแห่ง กายและจิต **ทิวฐิ**ทำให้เป็นคนแข็งแกร่งกระด้างโดยเกี่ยวกับว่า ผู้ยึดมั่นด้วยทิวฐิ ยึดมั่นความเห็นตน ย่อม ปฏิเสธการรับฟังคำแนะนำ ชี้แจงของผู้อื่น แล้วยังเข้าถึงความเป็นคนว่ายาก เป็นต้น **มานะ** ทำให้เป็นคน แข็งกระด้าง โดยเกี่ยวกับบุคคลผู้ถือตัวสำคัญตัวอยู่ว่า “ เราดีกว่าเขา ” เป็นต้น ย่อมไม่เกิดความเคารพใน ผู้อื่น เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ย่อมไม่ยินในการรับฟังคำแนะนำชี้แจงของผู้อื่น แล้วยังถึงความเป็นคนว่ายาก เป็นต้น เมื่อมุกตาเจตสิกมีภาวะผิตตรงกันข้ามกับทิวฐิ มานะ มุกตาเจตสิกจึงนับเป็นธรรมที่ทำให้บุคคลให้เป็นคน อ่อนโยน คือไม่หัวดี ว่าง่าย อ่อนนุ่มถ่อมตน คำว่าโสวจัสสตา แปลว่า ความเป็นคนว่าง่าย , คำว่าโสรัจ จะ แปลว่า ความอ่อนนุ่ม, คำว่า นิวาตะ แปลว่า ความถ่อมตน พระองค์ตรัสหมายเอาอกุศลนามขันธ์ ทั้งหลายที่ยังด้วยมุกตานี้นั่นเอง

๑๔. กายกัมมัฏญตา ความควร ของเจตสิกขันธ์ ๓ ในการทำงานที่เป็นกุศล

(ความสำเร็จ)

๑๕., จิตตกัมมัฏญตา ความควรของจิต ในการทำงานที่เป็นกุศล (ความสำเร็จ)

ความสำเร็จในการทำงานในที่นี้ ได้แก่ความ สามารถในการทำงานที่เป็นบุญกิริยาวัตถุทั้งหลาย กายกัมมัฏญตาและจิตตกัมมัฏญตา มีความเข้าไปสงบความสำเร็จในการทำงานแห่งกายและจิต เป็นลักษณะ กายกัมมัฏญตา และ จิตตกัมมัฏญตา จึงเป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลสมีกามฉันทะและวิจิจจา อันเป็นผู้สร้างความไม่สำเร็จในการทำงานแห่งกายและจิต เมื่อจิตถูกกามฉันทะประเล้าประโลมทำให้ เพลิดเพลินอยู่ในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งราคะอยู่ก็ดี พอถูกวิจิจจาทำให้ไม่ปักใจในอันจะถือเอาอารมณ์ โดยประการใด ประการหนึ่งก็ดี ในเวลานั้น ทั้งจิตทั้งเจตสิกที่ประกอบพร้อมกัน ย่อมถึงอาการที่นับว่าไม่ สามารถในการทำงานที่เป็นบุญกิริยา ไม่เหมาะสม ไม่อนุโลมในการทำงานเหล่านั้น ย่อมไม่ดำเนินไปด้วยดี ไม่ สละสลวยในการทำงานเหล่านั้น กัมมัฏญตาเจตสิกทั้งคู่นี้มีภาวะที่ผิตตรงกันข้ามกับภาวะของกามฉันทะ และวิจิจจาเหล่านี้ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่าเป็นปฏิปักษ์ต่ออนิรวรณเหล่านี้

๑๖. กายปาคุญญตา ความแคล่วคล่องของเจตสิกขันธ์ ๓ ในการทำงานที่เป็นกุศล

๑๗. จิตตปาคุญญตา ความแคล่วคล่องของจิต ในการทำงานที่เป็นกุศล

ปาคุญญตาและจิตตปาคุญญตามีความเข้าไปสงบความป่วยไข้แห่งกายและจิต ชื่อว่าความป่วย ไข้ในที่นี้ ได้แก่ ความเกิดขึ้นแห่งกิเลส มีความเป็นผู้หาศรัทธามีได้เป็นต้นซึ่งเป็นผู้สร้างความป่วยไข้แห่ง

กายและจิต กล่าวคือ ทำกายและจิตให้ทรมากำลัง ให้อ่อนแรงโดยรอบ จนไม่อาจเข้มแข็งในบุญกิริยาทั้งหลายทั้งปวง

ปาคุญญาตา ๒ ดวงนี้มีสภาวะที่ผิด ตรงข้ามกับความเป็น**คนหาศรัทธา**มิได้เป็นต้นเพราะฉะนั้นจึงเป็นปฏิปักษ์ต่อความเป็นคนไม่มีศรัทธาเป็นต้น เกิดขึ้นแล้วทำกายและจิตให้มีความเข้มแข็งในอันจะดำเนินไปในบุญวัตถุทั้งหลายด้วยดี

๑๘. กายชุกตา ความซื่อตรงของเจตสิกชั้น ๓ ในการทำงานที่เป็นกุศล

๑๙. จิตตชุกตา ความซื่อตรงของจิต ในการทำงานที่เป็นกุศล

กายชุกตาและจิตตชุกตา เป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลสธรรมบางอย่างที่สร้างความคดโกงแก่กายและจิต มีมายาและสาไถยเป็นต้นเป็นความจริงว่าเมื่อมีมายาหรือสาไถยเป็นต้นเกิดขึ้นแล้วบุคคลย่อมเป็นผู้มีกายและจิตถึงความคดโกงคือไม่ซื่อตรงชุกตาเจตสิกทั้ง ๒ มีสภาวะผิดตรงข้ามกับ**มายาหรือสาไถย**เป็นต้นนั้น เพราะเหตุนี้ จึงกล่าวได้ว่า มีความเป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลสที่สร้างความคดโกง มีมายาหรือสาไถยเป็นต้น

กลุ่มที่ ๒ วิรติเจตสิก ๓ ดวง

๑. สัมมาวาจา วาจาชอบ ได้แก่ การกล่าววาจาที่งดเว้นวจีทุจริต ๔

วิรติสัมมาวาจา ได้แก่ สัมมาวาจาที่เป็นความงดเว้นจากวจีทุจริตทั้งหลายได้ กล่าวคือ เมื่อถึงคราวถึงสมัยที่อาจจะมีการเปล่งวจีทุจริต รู้ตัวอยู่ก็ไม่เปล่งวจีทุจริตนั้น คือห้ามเสีย งดเว้นเสีย นั่นเอง ธรรมชาติที่เกิดขึ้นแล้วก็เป็นเหตุห้ามวจีทุจริต งดเว้นวจีทุจริตในคราวนั้นๆ นั่นเอง เรียกว่า “**สัมมาวาจา**”

สัมมาวาจา มี ๔ อย่างคือ

๑. ความงดเว้นจากการกล่าวเท็จ
๒. ความงดเว้นจากการกล่าวส่อเสียด ยุยง
๓. ความงดเว้นจากการกล่าวคำหยาบ
๔. ความงดเว้นจากการกล่าววาจาเพื่อเจ้อ ไร้สาระ

๒. สัมมากรรมันตะ การงานชอบ ได้แก่ การกระทำที่งดเว้นจากกายทุจริต ๔

วิรติสัมมากรรมันตะ ได้แก่ สัมมากรรมันตะที่มีความงดเว้นจากกายทุจริตทั้งหลายได้ กล่าวคือ เมื่อถึงคราวสมัยที่อาจจะมีการกระทำกายทุจริต รู้ตัวอยู่ก็ไม่กระทำกายทุจริตนั้น คือห้ามเสียได้ งดเว้นเสียได้ ธรรมชาติที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นเหตุห้ามกายทุจริต งดเว้นจากกายทุจริตในคราวนั้นๆ นั่นเองเรียกว่า “**สัมมากรรมันตะ**”

สัมมากรรมันตะ มี ๓ อย่างคือ

- ความงดเว้นจากการฆ่าสัตว์
- ความงดเว้นจากการเอาของที่เขาไม่ได้ให้
- ความงดเว้นจากการประพฤติในกาม

๓. สัมมาอาชีวะ การประกอบอาชีพที่เว้นจาก วจีทุจริต ๔ และ กายทุจริต ๓

วิรติสัมมาอาชีวะ ได้แก่ สัมมาอาชีวะที่มีความงดเว้นจากกายทุจริตทั้งหลายส่วนที่เกี่ยวข้องกับอาชีพ กล่าวคือ เมื่อถึงคราวสมัยที่อาจจะทำกายทุจริตทั้งหลาย มีการฆ่าสัตว์ เป็นต้น เพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพบุคคลนั้นรู้ตัวอยู่ ไม่ทำทุจริตนั้นๆ คือห้ามเสียได้ งดเว้นเสียได้ ธรรมชาติที่เกิดขึ้นแล้วเป็นเหตุห้ามเป็นเหตุงดเว้นเสีย จากทุจริตนั้นๆ ในคราวนั้นๆ นั่นเองเรียกว่า “**วิรติสัมมาอาชีวะ**”

สัมมาอาชีวะ มี ๗ อย่าง คือการงดเว้นทุจริตทางกาย ๓ และวจีทุจริต ๔ ที่เกี่ยวข้องกับอาชีพคือ

- ความงดเว้นจากการฆ่าสัตว์
- ความงดเว้นจากการเอาของที่เขาไม่ได้ให้
- ความงดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม
- ความงดเว้นจากการกล่าวเท็จ
- ความงดเว้นจากการกล่าวส่อเสียด ยุยง
- ความงดเว้นจากการกล่าวคำหยาบ

- ความม่งคว้นจากการกล่าววจาเพื่อเจ้า ไร้สาระ

วิริติเจตสิกแต่ละอย่าง ยังแตกได้เป็น ๓ อย่างตามอาการที่งดเว้นคือ

สัมปัตตวิริติ คือความม่งคว้นในอารมณ์ที่ประจบเหมาะ คือเมื่อมีวัตถุที่จะทำให้ต้องละเมิด แล้วไม่ละเมิดได้ในขณะนั้น

สมาทานวิริติ คือวิริติที่เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้สมาทานสิกขาบท ยอมสละชีวิตของตน แต่ไม่ยอมล่วงละเมิดวัตถุนั้น นับตั้งแต่วเวลาที่สมาทานและเวลาต่อมานั้นเทียว

สมุจเฉทวิริติ คือวิริติที่สัมปยุตกับพระอริยมรรค คือที่เป็นส่วนหนึ่งแห่งองค์มรรค ๘ นับตั้งแต่มุจเฉทวิริติเกิดขึ้นแล้ว แม้เพียงคิดว่า “เราจักฆ่า” ก็ไม่เกิดขึ้นแก่พระอริยบุคคล

กลุ่มที่ ๓. อัปมัญญาเจตสิก ๒ ดวง

๑. **กรุณา** ความสงสารต่อทุกข์สัตว์ คือสัตว์ที่กำลังได้รับความทุกข์อยู่ หรือจะได้รับความทุกข์ในกาลหน้า

กรุณาเป็นปฏิปักษ์กับวิหิงสา (ความคิดเบียดเบียน) เป็นความจริงว่า คนที่มีความทุกข์ ลำบาก ดิ้นรนอยู่ด้วยทุกข์นั้น ย่อมเป็นผู้อ่อนแอ ทรมากำลัง ไม่อาจแม้เพียงป้องกันตัวเอง ย่อมเปิดโอกาสให้คนไม่ดีที่มาพบเห็นเข้าเกิดความคิดเบียดเบียน เพราะเห็นว่าทำได้สะดวก แต่ว่าสาธุชนคนดีที่มาพบเห็นย่อมเกิดความกรุณา เพราะฉะนั้นในอารมณ์เดียวกัน คือสัตว์ผู้มีความทุกข์ด้วยกัน คนชั่วเข้าเกิดความคิดเบียดเบียน คนดีเกิดกรุณา

๒. **มุทิตา** ความยินดีต่อสุขสัตว์ คือสัตว์ที่กำลังได้รับความสุขอยู่ หรือจะได้รับความสุขในกาลหน้า

มุทิตามีสภาวะตรงกันข้ามกับอิจฉา (ริษยา) ซึ่งเป็นความไม่ยินดีด้วย คือคนไม่ได้ซึ่งสมบัติของผู้อื่น เพราะฉะนั้นจึงเป็นปฏิปักษ์กับอิจฉา ในอารมณ์เดียวกันคือสัตว์ผู้ถึงสุขเพราะประสบสมบัติมีลาภเป็นต้น อิจฉาเป็นไปโดยสภาวะที่ทนไม่ได้ ส่วนมุทิตาเป็นไปโดยสภาวะที่ยินดีด้วย

กลุ่มที่ ๔ มี ๑ ดวงคือ ปัญญินทรีย์

ปัญญินทรีย์เจตสิก หรือ ปัญญาเจตสิก มีความหมายว่า รู้โดยประการคือหยั่งรู้เกี่ยวกับประการไม่เที่ยง เป็นต้น ปัญญานั้นนั่นแหละเป็นอินทรีย์ เพราะประกอบด้วยความเป็นใหญ่ในการหยั่งรู้สภาวะธรรมตามความเป็นจริง

ปัญญานี้ มีอรรถาธิบายอย่างกว้างขวาง และแจกแจงได้หลายนัย หลายกระบวน เป็นจำนวนมากมาย ในที่นี้จะกล่าว ปัญญา ๓ นัย คือ

๑. **กัมมสกตาปัญญา** ปัญญาที่รู้ว่า กรรมเป็นสมบัติของตน
๒. **วิปัสสนาปัญญา** ปัญญาที่รู้ขั้น ๕ รูปนาม เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา
๓. **โลกุตตรปัญญา** ปัญญาที่รู้แจ้งแทงตลอดในอริยสัจ ๔

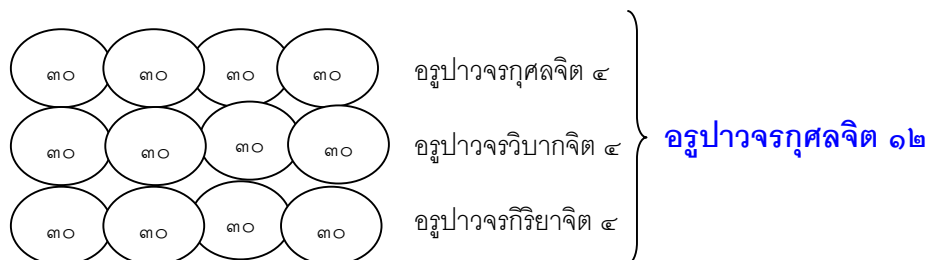
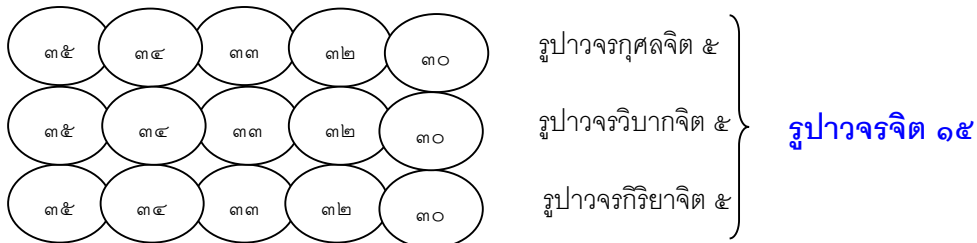
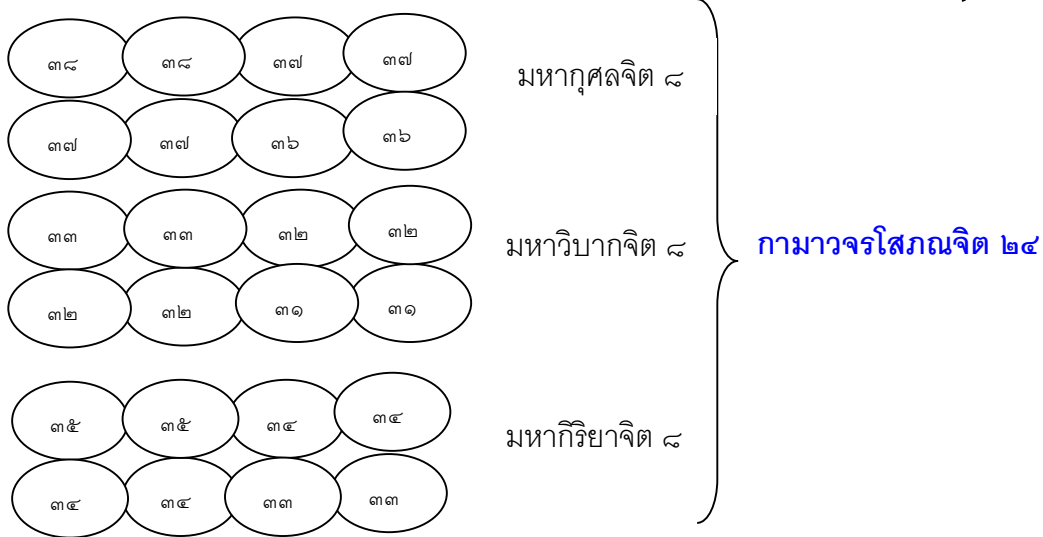
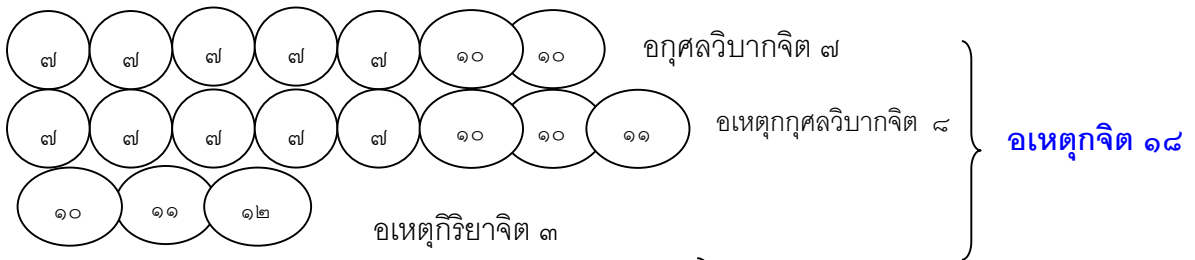
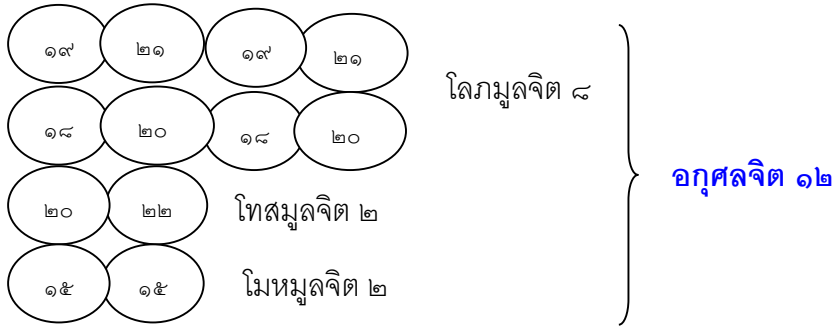
ปัญญาที่รู้เห็นความที่สัตว์มีกรรมเป็นสมบัติของตน อันเรียกว่า **กัมมสกตาปัญญา** นี้ มี ๑๐ ประการ คือ

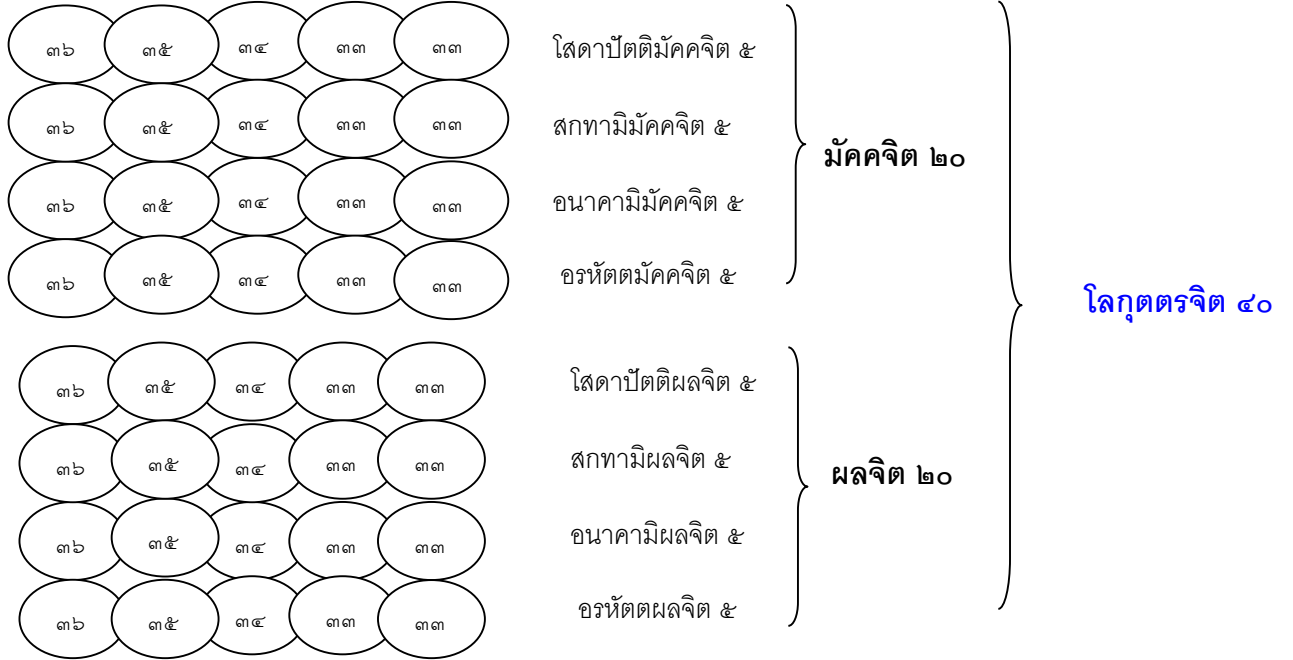
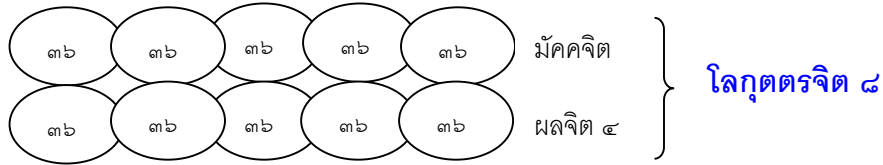
๑. **อตถิทินนํ** ปัญญาที่เห็นว่า ทานที่บุคคลให้แล้ว ย่อมมีผล
๒. **อตถิฏฐํ** ปัญญาที่เห็นว่า การบูชาย่อมมีผล
๓. **อตถินุตํ** ปัญญาที่เห็นว่า การบวงสรวงเทวดา ย่อมมีผล
๔. **อตถิกมฺมานํ ผลวิปาโก** ปัญญาที่เห็นว่า ผลวิบากของกรรมดีและชั่วมีอยู่ (ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว)

๕. **อดีตอัยโลโก** ปัญญาารู้เห็นว่า โลกนี้มีอยู่ (ผู้จะมาเกิดนั้นมี)
๖. **อดีตปโรโลโก** ปัญญาารู้เห็นว่า โลกหน้ามีอยู่ (ผู้จะไปเกิดนั้นมี)
๗. **อดีตมาตา** ปัญญาารู้เห็นว่า มารดามีอยู่ (การทำดี ทำชั่วต่อมารดาจะย่อมจะได้รับผล)
๘. **อดีตปิตา** ปัญญาารู้เห็นว่า บิดามีอยู่ (การทำดี ทำชั่วต่อบิดาจะย่อมจะได้รับผล)
๙. **อดีต สัตตโอบปาติกา** ปัญญาารู้เห็นว่าโอบปาติกสัตว์นั้นมีอยู่ (สัตว์นรก เปרט อสุรกาย เทวดา พรหมนั้นมี)
๑๐. **อดีต โลกสมณพราหมณา สมมาปฏิบัติปณา** ปัญญาารู้เห็นว่าสมณพราหมณ์ ผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ ประกอบด้วยความรู้ยิ่ง เห็นจริง มีอยู่

สังคหัย (เป็นการแสดง จิต และเจตสิกที่ประกอบ)

จิต ๑๒๑ และเจตสิกที่ประกอบ

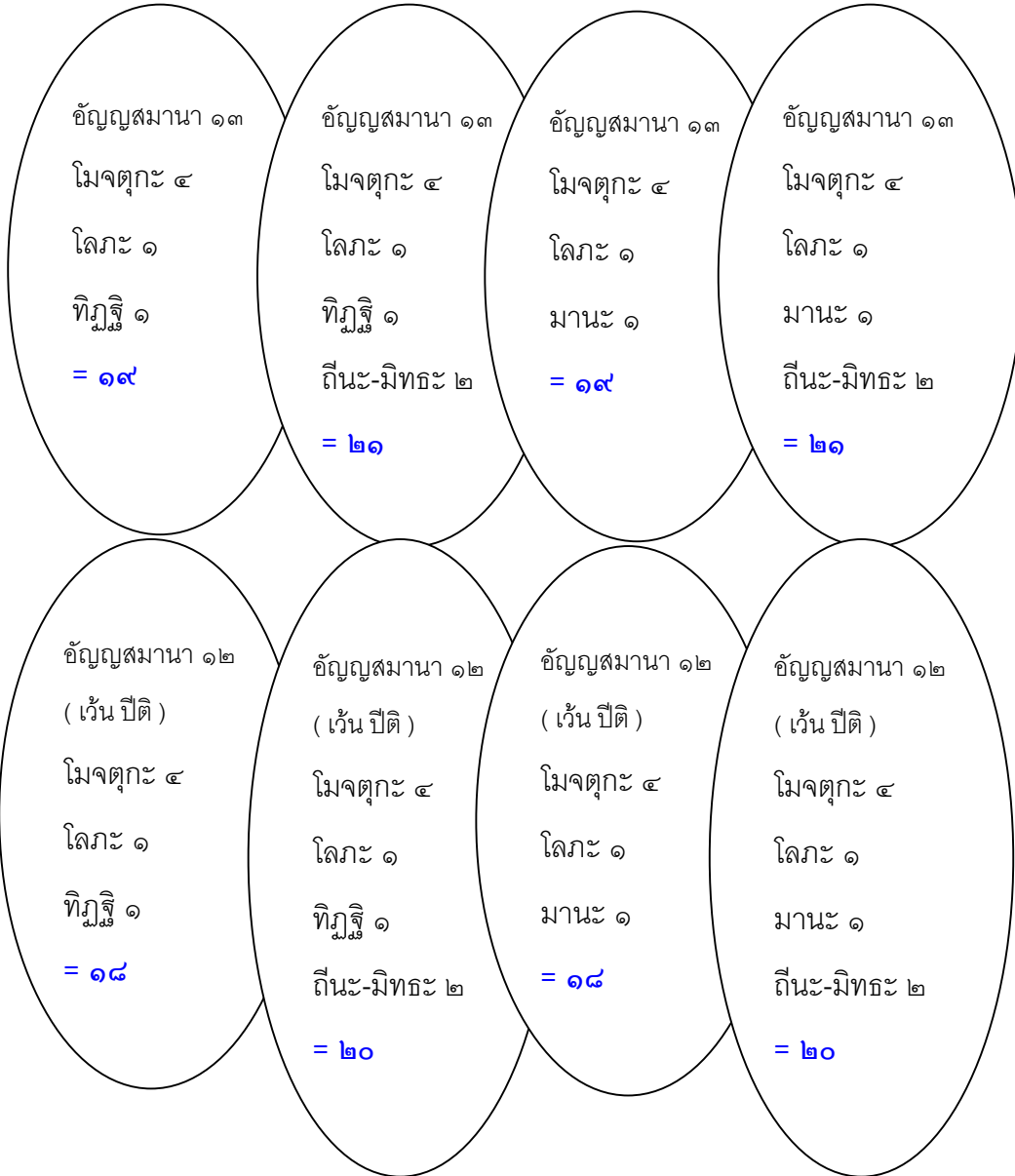
รายละเอียดของ จิต ๑๒๑ และเจตสิกที่ประกอบ

ในภาพรวม จะมีดังนี้

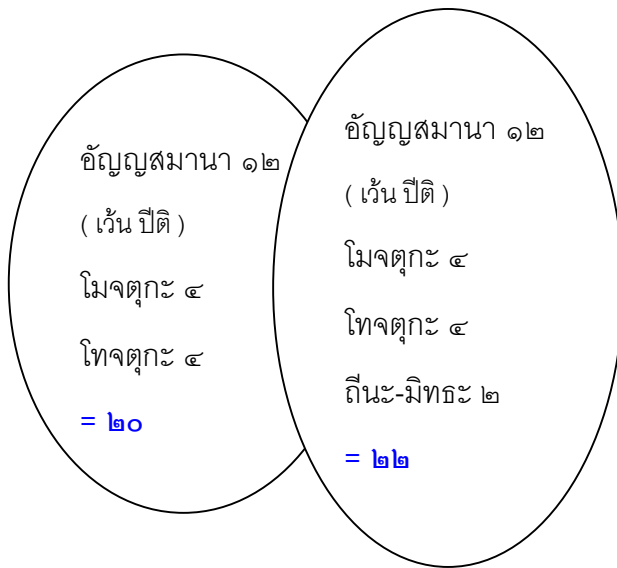
๑. ในอกุศลจิต ๑๒ มีเจตสิกประกอบรวมทั้งสิ้น ๒๗ ดวง
คือ อัญญาสมานาเจตสิก ๑๓ ดวงและ อกุศลเจตสิก ๑๔ ดวง
๒. ในอเหตุกจิต ๑๘ มีเจตสิกประกอบรวมทั้งสิ้น ๑๒ ดวง
คือ อัญญาสมานาเจตสิก ๑๒ ดวง (เว้น ฉันทเจตสิก ๑ ดวง)
๓. ในกามาวจรโสภณจิต ๒๔ มีเจตสิกประกอบรวมทั้งสิ้น ๓๘ ดวง
คือ อัญญาสมานาเจตสิก ๑๓ ดวงและ โสภณเจตสิก ๒๕ ดวง
๔. ในมหัคคจิต ๒๗ (รูปาวจรจิต และอรูปราวจรจิต) มีเจตสิกประกอบรวมทั้งสิ้น ๓๕ ดวง
คือ อัญญาสมานาเจตสิก ๑๓ ดวงและ โสภณเจตสิก ๒๓ ดวง (เว้น วิรตีเจตสิก ๓ ดวง)
๕. ในโลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐ มีเจตสิกประกอบรวมทั้งสิ้น ๓๖ ดวง
คือ อัญญาสมานาเจตสิก ๑๓ ดวงและ โสภณเจตสิก ๒๓ ดวง (เว้น อัปปมัญญาเจตสิก ๒ ดวง)

อภุศลสังคณีย์

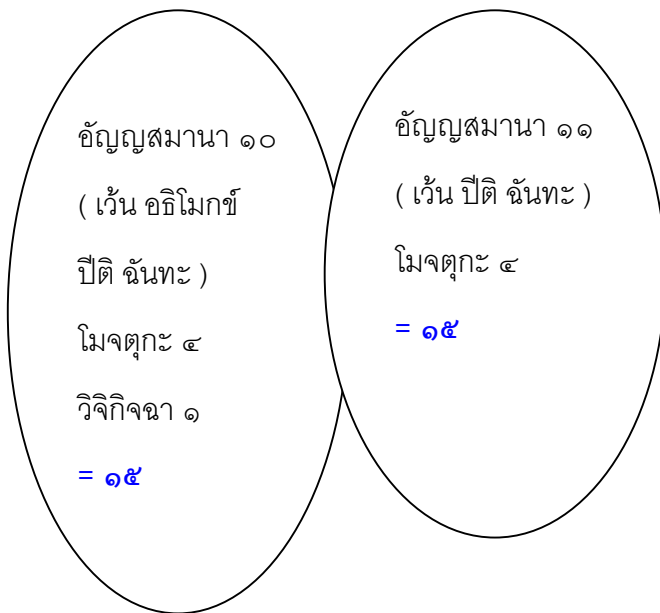
โลกมูลจิต ๘

โทสมมูลจิต ๒

โมหมูลจิต ๒

คำอธิบาย

โลภมูลจิตดวงที่ ๑ เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนา ประกอบด้วยความเห็นผิด ไม่มีการชักชวน มีเจตสิก

ประกอบ ๑๙ ดวงคือ

อัญญาสมาณาเจตสิก ๑๓ ดวง

โมจตุกเจตสิก ๔ ดวง ได้แก่โมหะ อหิริกะ อนินตตัปปะ อุกทัจจะ

โลภเจตสิก ๑ ดวง

ทิวฐิเจตสิก ๑ ดวง

โลกมุขจิตดวงที่ ๒ เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนา ประกอบด้วยความเห็นผิด มีการชักชวน มีเจตสิกประกอบ ๒๑ ดวง คล้ายจากดวงที่ ๑ ต่างกันที่มี **ถีนะ-มิทธะเจตสิก** เพิ่มอีก ๒ ดวง

โลกมุขจิตดวงที่ ๓ เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนา ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด ไม่มีการชักชวน มีเจตสิกประกอบ ๑๙ ดวง คล้ายดวงที่ ๑ ต่างกันที่**ไม่มีทวิฏฐิเจตสิก** แต่มี**มานเจตสิก**

โลกมุขจิตดวงที่ ๔ เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนา ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด มีการชักชวน มีเจตสิกประกอบ ๒๑ ดวง คล้ายดวงที่ ๓ ต่างกันที่มี **ถีนะ-มิทธะเจตสิก** เพิ่มอีก ๒ ดวง

โลกมุขจิตดวงที่ ๕, ๖, ๗, ๘ มีเจตสิกประกอบคล้ายดวงที่ ๑, ๒, ๓, ๔ ตามลำดับ แต่มีปีติเจตสิกลดลง ๑ ดวง เพราะเกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา

อัญญาสมาณาเจตสิกจึงมีเพียง ๑๒ ดวง เว้นปีติเจตสิก จึงมีเจตสิกประกอบดังนี้

๑๘, ๒๐, ๑๘, ๒๐

โทสมุขจิตดวงที่ ๑ เกิดพร้อมด้วยโทมนัสเวทนา ประกอบด้วยความโกรธ ไม่มีการชักชวน มีเจตสิกประกอบ ๒๐ ดวงคือ

อัญญาสมาณาเจตสิก ๑๒ ดวง (เว้นปีติ)

โมจตุกเจตสิก ๔ ดวง ได้แก่โมหะ อหิริกะ อโนตตปปะ อุทัจจะ

โทจตุกเจตสิก ๔ ดวง ได้แก่ โทสะ อีสสา มัจฉริยะ ฏุกุกจะ

โทสมุขจิตดวงที่ ๒ เกิดพร้อมด้วยโทมนัสเวทนา ประกอบด้วยความโกรธ มีการชักชวน มีเจตสิกประกอบ ๒๒ ดวงคือ คล้ายจากดวงที่ ๑ ต่างกันที่มี **ถีนะ-มิทธะเจตสิก** เพิ่มอีก ๒ ดวง

โมหมุขจิตดวงที่ ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ประกอบด้วยวิจิกิจฉา คือความลังเล สงสัย มีเจตสิกประกอบ ๑๕ ดวงคือ

อัญญาสมาณาเจตสิก ๑๐ ดวง (เว้น เว้นอภิมกซ์ ปีติ ฉันทะ)

โมจตุกเจตสิก ๔ ดวง ได้แก่โมหะ อหิริกะ อโนตตปปะ อุทัจจะ

วิจิกิจฉาเจตสิก ๑ ดวง

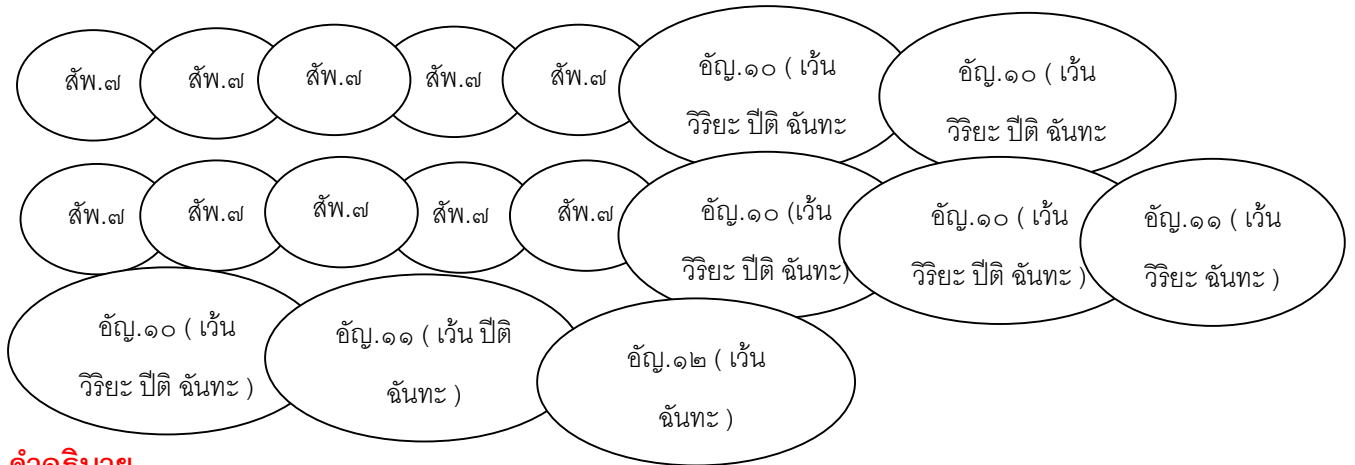
โมหมุขจิตดวงที่ ๒ ที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ประกอบด้วยความอุทัจจะคือฟุ้งซ่าน มีเจตสิกประกอบ ๑๕ ดวงคือ

อัญญาสมาณาเจตสิก ๑๑ ดวง (เว้น ปีติ ฉันทะ)

โมจตุกเจตสิก ๔ ดวง ได้แก่โมหะ อหิริกะ อโนตตปปะ อุทัจจะ

อเหตุกสังคณัย

อเหตุกจิต ๑๘

คำอธิบาย

๑. **ทวิปัญญาวิญญาณจิต ๑๐** มีเจตสิกประกอบ ๗ ดวง คือ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง

๒. **สัมปฏิจฉนนจิต ๒ , อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ และปัญญาทวารวัชชนจิต ๑**

มีเจตสิกประกอบ ๑๐ ดวง คือ อัญญาสมานาเจตสิก ๑๐ (เว้น วิริยะ ปีติ และฉันทะ)

๓. **โสมนัสสันตிரณจิต ๑** มีเจตสิกประกอบ ๑๑ ดวง คือ อัญญาสมานาเจตสิก ๑๑ ดวง (เว้น วิริยะ และฉันทะ)

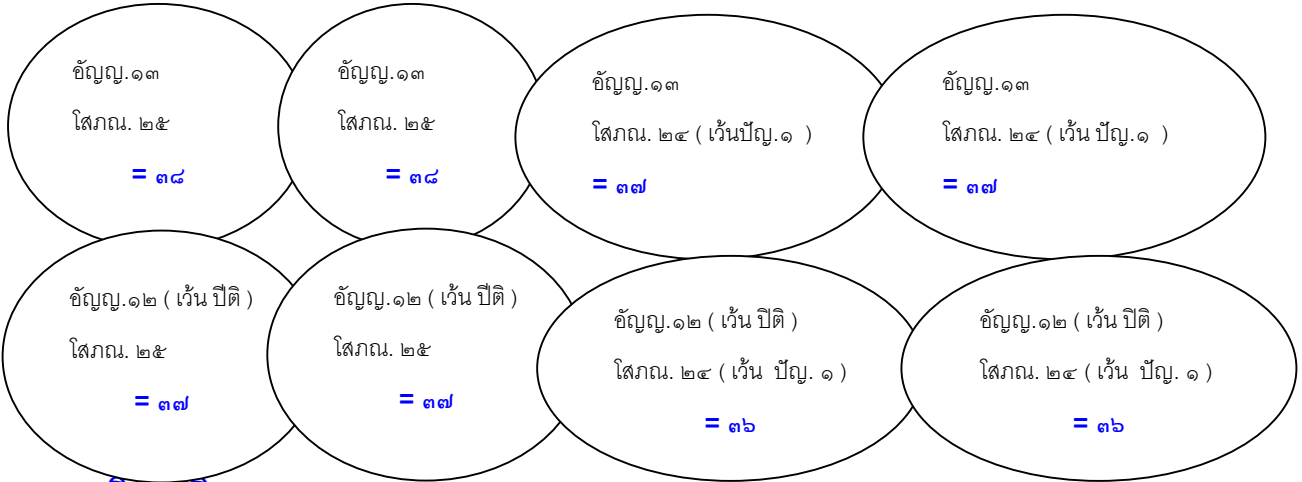
๔. **มโนทวารวัชชนจิต ๑** มีเจตสิกประกอบ ๑๑ ดวง คือ อัญญาสมานาเจตสิก ๑๑ ดวง (เว้น ปีติ และฉันทะ)

๕. **หสิตุปปาทจิต ๑** มีเจตสิกประกอบ ๑๒ ดวง คือ อัญญาสมานาเจตสิก ๑๒ ดวง (เว้น ฉันทะ)

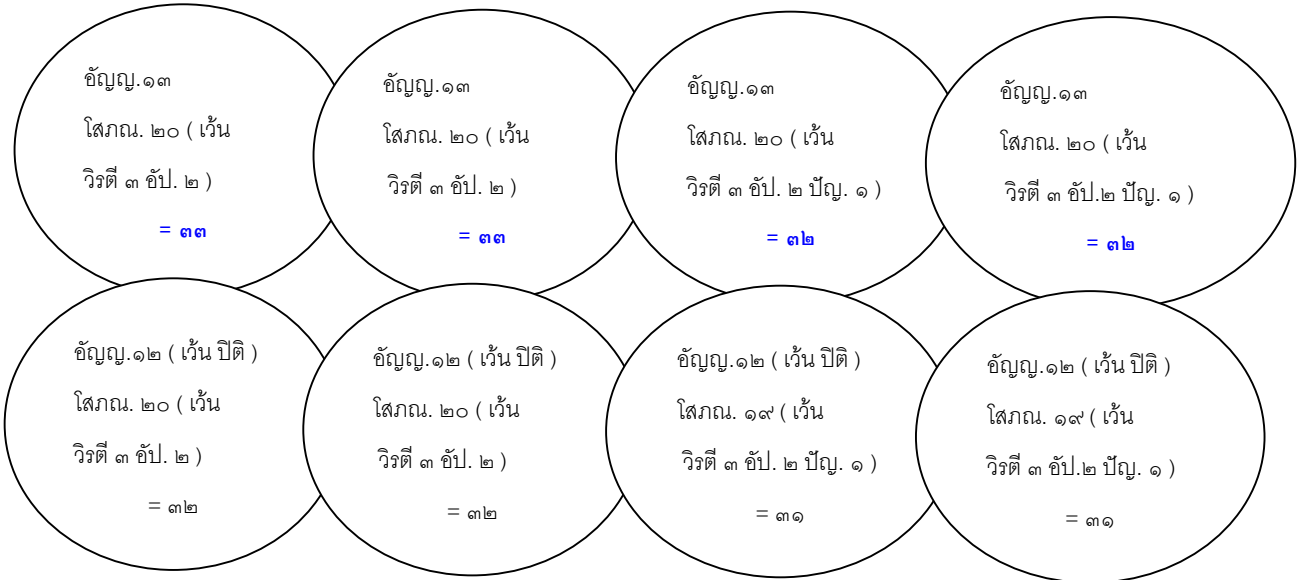
ฉันทะเจตสิก จะไม่ประกอบในอเหตุกจิตเลย เพราะ ฉันทะมีความพอใจในอารมณ์ มีความปรารถนาที่จะกระทำ มีความปลงใจกระทำ ส่วนอเหตุกจิตนั้นเป็นจิตที่แม้ว่าจะปลงใจหรือไม่ ก็ต้องเกิด เช่น จักขุวิญญาณ มีหน้าที่เห็นรูปเมื่อมีอารมณ์มากกระทบก็ต้องเกิดขึ้น ซึ่งต่างกับจิตที่มีฉันทะเจตสิกประกอบ เช่น การเห็นสิ่งไม่ดีก็อาจทำให้ไม่พอใจ **โทสมูลจิต** ก็จะเกิดขึ้น แต่ถ้ามีความเข้าใจในสิ่งที่เห็น **กุศลที่ประกอบด้วยปัญญา** ก็จะเกิดขึ้นได้

กามาจอร์โสภณสังคณัย

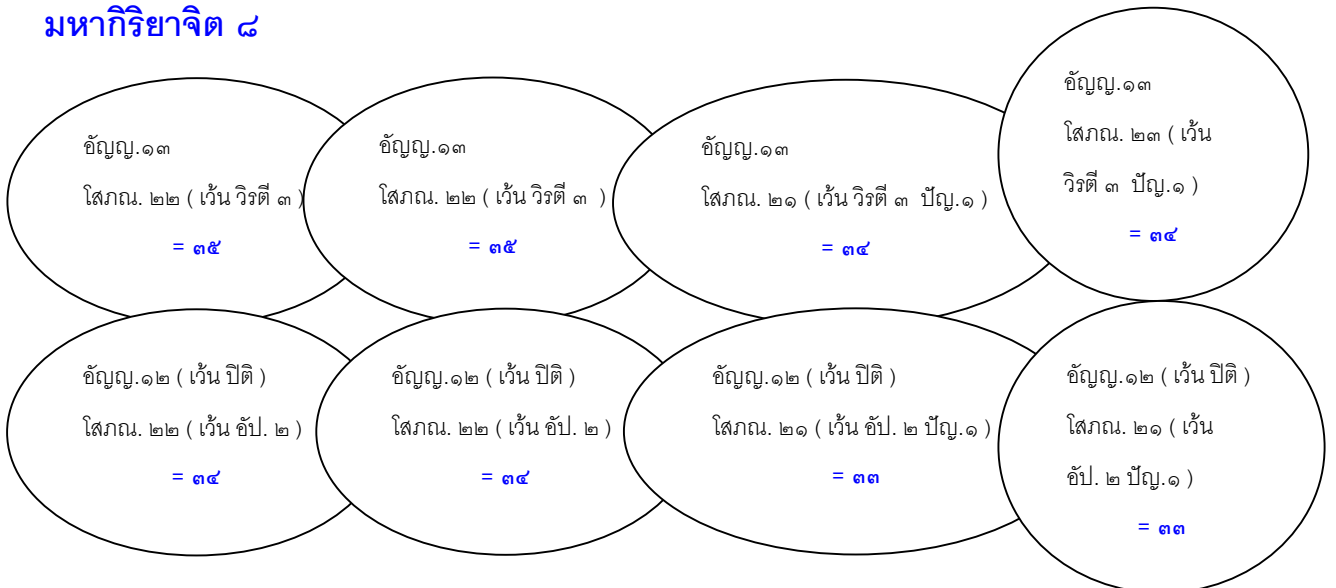
มหากุศลจิต ๘

มหาวิบากจิต ๘

มหาภิรียาจิต ๘

คำอธิบาย

๑. **มหาภูตดวงที่ ๑ มีเจตสิกประกอบในภาพรวม ๓๘ ดวง** คืออัญญาสมานาเจตสิก ๑๓ และโสภณเจตสิก ๒๕ แต่เจตสิก ๕ ดวง คือ วิรตี ๓ และอัปปมัญญา ๒ นั้น มีการประกอบกับจิตที่ละอย่างเท่านั้น เพราะมีอารมณ์ที่แตกต่างกัน

๒. **มหาภูตดวงที่ ๒ มีเจตสิกประกอบในภาพรวม ๓๘ ดวง** เท่ากับมหาภูตดวงที่ ๑ แต่จิตมีกำลังที่ต่างกัน เพราะมหาภูตดวงที่ ๒ ต้องอาศัยการชักชวนจึงจะเกิดขึ้น

๓. **มหาภูตดวงที่ ๓ มีเจตสิกประกอบในภาพรวม ๓๗ ดวง** เพราะขาดปัญญาไป ๑ ดวง

๔. **มหาภูตดวงที่ ๔ มีเจตสิกประกอบในภาพรวม ๓๗ ดวง** เท่า กับมหาภูตดวงที่ ๓ แต่จิตมีกำลังที่ต่างกัน เพราะมหาภูตดวงที่ ๔ ต้องอาศัยการชักชวนจึงจะเกิดขึ้น

๕. **มหาภูตดวงที่ ๕ ๖ ๗ และ ๘ มีเจตสิกประกอบคล้ายกับมหาภูตดวงที่ ๑ ๒ ๓ และ ๔ ตามลำดับ** แต่ลดลง ๑ ดวงเพราะเป็นอุเบกขาเวทนา จึงไม่มี ปีติ ประกอบ จึงมีเจตสิกประกอบ เป็น ๓๗ ๓๗ ๓๖ ๓๖ ตามลำดับ

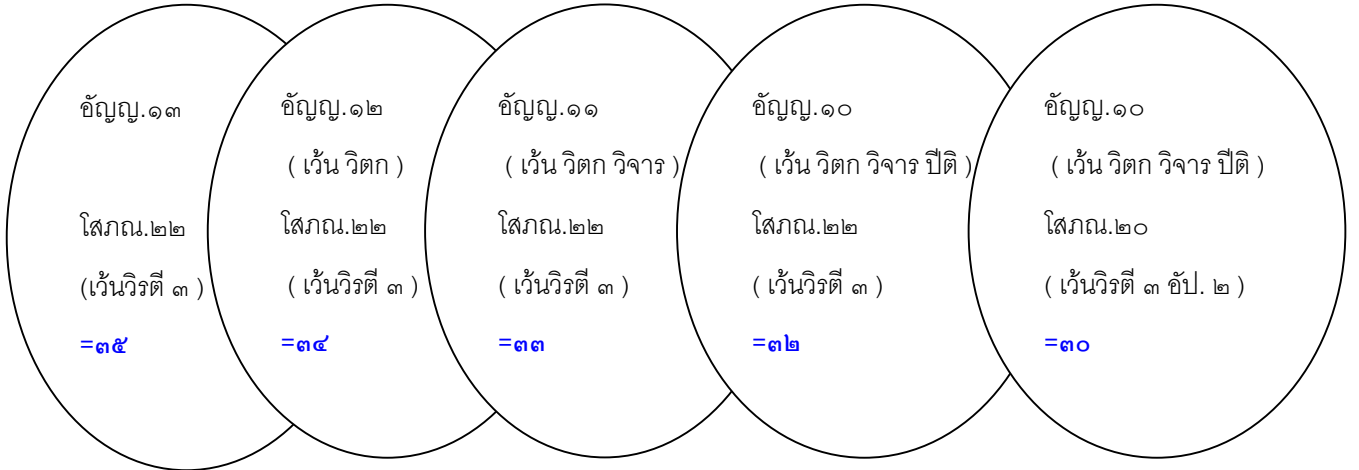
๖. **มหาวิบาก ๘ ดวง จะมีเจตสิกประกอบคล้ายมหาภูต ๘ ดวงเช่นกัน แต่ไม่มีวิรตี ๓ และอัปปมัญญา ๒** ประกอบจึงทำให้มีเจตสิกประกอบลดลงไป ๕ ดวง ทำให้มีเจตสิกประกอบ เป็น ๓๓ , ๓๓ , ๓๒ , ๓๒ , ๓๒ , ๓๒ ๓๑, ๓๑ ตามลำดับ

๗. **มหาภิรียา ๘ จะมีเจตสิกประกอบคล้ายมหาภูต ๘ ดวงเช่นกัน แต่ไม่มีวิรตี ๓** จึงทำให้มีเจตสิกประกอบลดลงไป ๓ ดวง ทำให้มีเจตสิกประกอบ เป็น ๓๕ , ๓๕ , ๓๔ , ๓๔ , ๓๔ , ๓๔ , ๓๓, ๓๓ ตามลำดับ

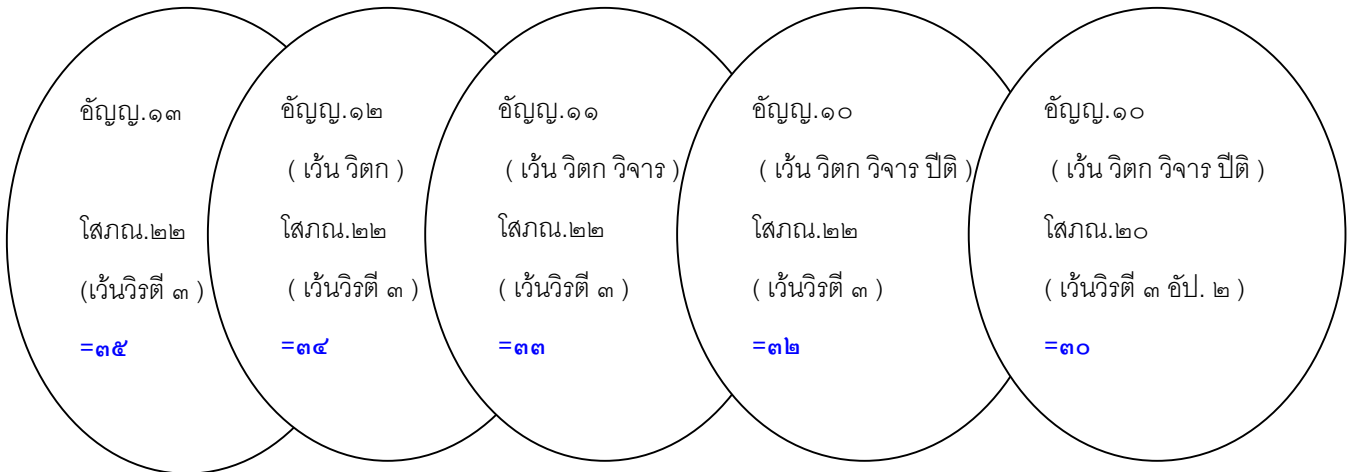
มหัตตสังคายน

รูปาวจรจิต ๑๕

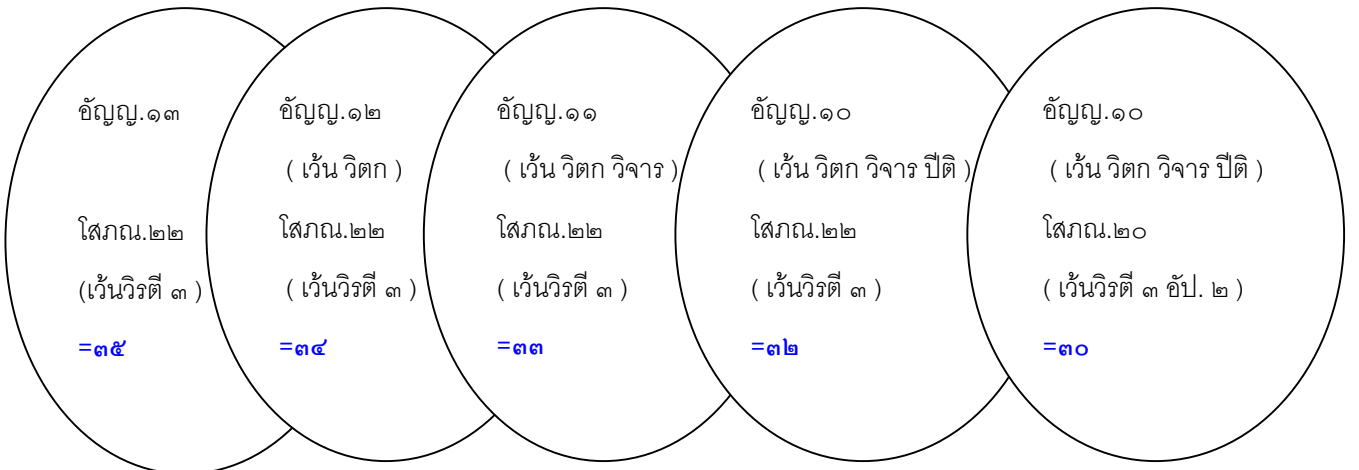
รูปาวจรกุศลจิต ๕

รูปาวจรวิบาก ๕

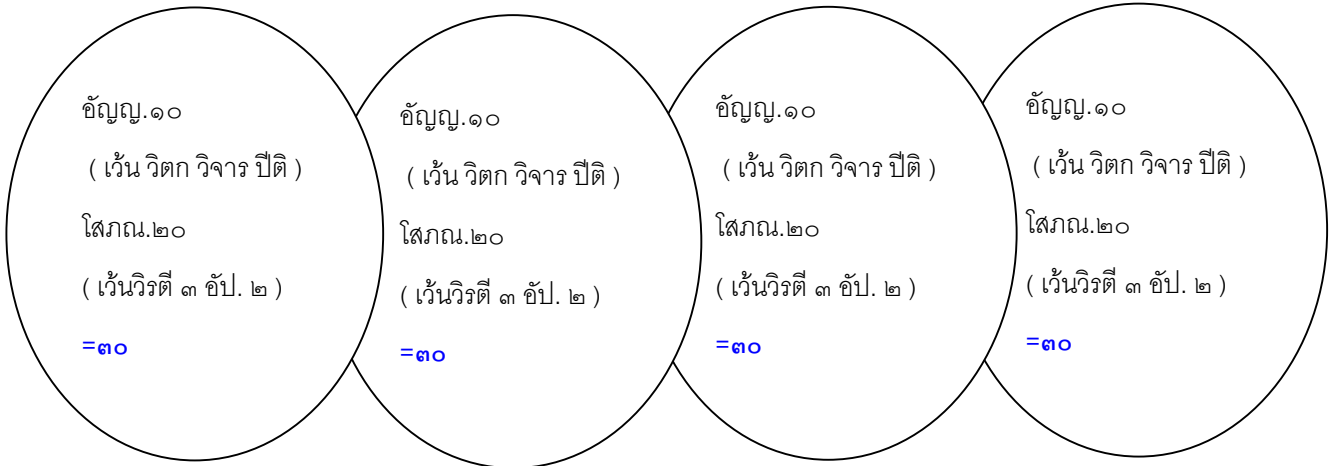

รูปาวจรกิริยา ๕

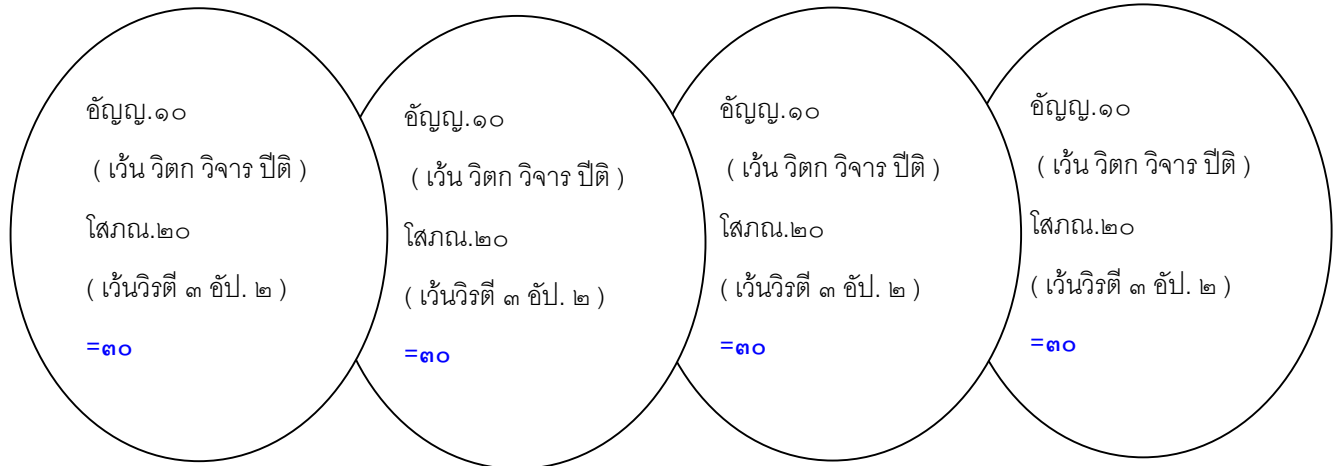

อรูปาวจรจิต ๑๒

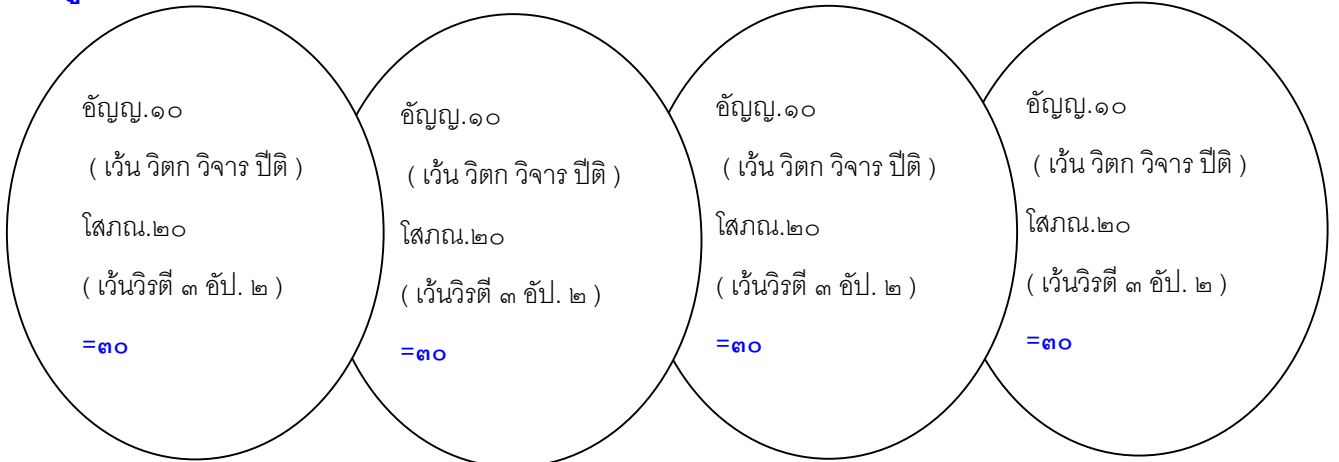
อรูปาวจรกุศลจิต ๔

อรูปาวจรวิบาก ๔

อรูปาวจรกิริยา ๔

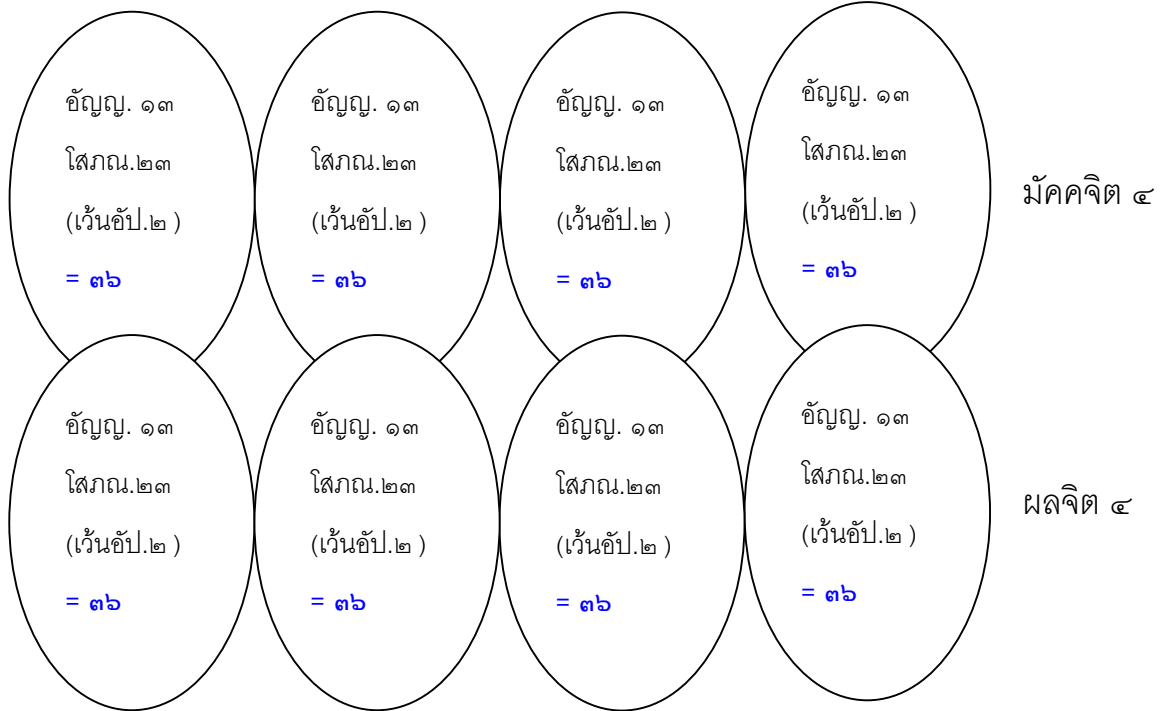

คำอธิบาย

๑. **ปฐมฌาน กุศล ๑ วิบาก ๑ กิริยา ๑ มีเจตสิกประกอบ ๓๕ ดวง** ได้แก่
อัญญาสมาณาเจตสิก ๑๓ , โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้น วิรตี ๓)
๒. **ทุติยฌาน กุศล ๑ วิบาก ๑ กิริยา ๑ มีเจตสิกประกอบ ๓๔ ดวง** ได้แก่
อัญญาสมาณาเจตสิก ๑๒ (เว้น วิตก) , โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้น วิรตี ๓)
๓. **ตติยฌาน กุศล ๑ วิบาก ๑ กิริยา ๑ มีเจตสิกประกอบ ๓๓ ดวง** ได้แก่
อัญญาสมาณาเจตสิก ๑๑ (เว้น วิตก วิจาร์) , โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้น วิรตี ๓)
๔. **จตุตถฌาน กุศล ๑ วิบาก ๑ กิริยา ๑ มีเจตสิกประกอบ ๓๒ ดวง** ได้แก่
อัญญาสมาณาเจตสิก ๑๐ (เว้น วิตก วิจาร์ ปีติ) , โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้น วิรตี ๓)
๕. **ปัญจฌานรูปาวจรกุศล ๑ วิบาก ๑ กิริยา ๑ และ อรูปาวจรจิต ๑๒ ดวงมี
เจตสิกประกอบ ๓๐ ดวง** ได้แก่อัญญาสมาณาเจตสิก ๑๐ (เว้น วิตก วิจาร์ ปีติ) , โสภณเจตสิก ๒๐ (เว้น
วิรตี ๓ และอัปปมัญญา ๒)
จตุตถฌาน เว้น ปีติ ละปิติได้แล้ว แต่จิตยังเป็นสุขเวทนา ซึ่งเป็นสุขเวทนาที่มีความประณีตกว่า
ตติยฌาน ในปัญจฌาน ละปิติได้เช่นกัน แต่เวทนาเป็นอุเบกขาเวทนา

โลกุตตรจิตสังคณ

ถ้าแบ่งเป็น **มัคคจิต ๔ ผลจิต ๔** จะมีเจตสิกประกอบเป็น ๓๖ ดวงคือ
 อัญญาสมาณาเจตสิก ๑๓ , โสภณเจตสิก ๒๓ (เว้น อัมปมัญญา ๒)

มัคคจิต ๒๐ ผลจิต ๒๐ จะมีเจตสิกประกอบดังนี้

๑. **ปฐมฌานมัคคจิต ๔ ดวง ปฐมฌานผลจิต ๔ ดวง** มีเจตสิกประกอบ ๓๖
 ดวงคือ อัญญาสมาณาเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๓ (เว้น อัมปมัญญา ๒)
๒. **ทุติยฌานมัคคจิต ๔ ดวง ทุติยฌานผลจิต ๔ ดวง** มีเจตสิกประกอบ ๓๕
 ดวงคือ อัญญาสมาณาเจตสิก ๑๒ (เว้นวิตก) โสภณเจตสิก ๒๓ (เว้น อัมปมัญญา ๒)
๓. **ตติยฌานมัคคจิต ๔ ดวง ตติยฌานผลจิต ๔ ดวง** มีเจตสิกประกอบ ๓๔ ดวง
 คือ อัญญาสมาณาเจตสิก ๑๑ (เว้นวิตก วิจาร์) โสภณเจตสิก ๒๓ (เว้น อัมปมัญญา ๒)
๔. **จตุตถฌานมัคคจิต ๔ ดวง จตุตถฌานผลจิต ๔ ดวง** มีเจตสิกประกอบ ๓๓ ดวง
 คือ อัญญาสมาณาเจตสิก ๑๐ (เว้นวิตก วิจาร์ ปீติ) โสภณเจตสิก ๒๓ (เว้น อัมปมัญญา ๒)
๕. **ปัญจฌานมัคคจิต ๔ ดวง ปัญจฌานผลจิต ๔ ดวง** มีเจตสิกประกอบ ๓๓ ดวง
 คือ อัญญาสมาณาเจตสิก ๑๐ (เว้นวิตก วิจาร์ ปீติ) โสภณเจตสิก ๒๓ (เว้น อัมปมัญญา ๒)

โสภณเจตสิกที่ไม่ได้ประกอบในจิตมีรายละเอียดดังนี้

๑. ในมหาภิรียา ๘ ดวง ไม่มีวิริตีเจตสิก ๓ ประกอบ เพราะมหาภิรียาจิตเป็นจิตของพระอรหันต์หมดกิเลสแล้ว จึงไม่จำเป็นต้องเว้นจากอกุศลกายทุจริต วจีทุจริตอีก
๒. มหัคคตจิต ๒๗ ดวง ไม่มีวิริตีเจตสิก ๓ ประกอบ เพราะมหัคคตจิตมีกัมมฐานเป็นอารมณ์ ไม่ได้เกิดขึ้นอาศัยการงดเว้นทุจริตซึ่งจะต้องมีวิริตีพวัตถุ เป็นอารมณ์
๓. ในโลกุตตรจิต ไม่มีอัปมัญญาเจตสิก ๒ ประกอบ เพราะอัปมัญญาเจตสิกจะต้องมีบัญญัติเป็นอารมณ์ แต่โลกุตตรจิตมีพระนิพพานเป็นอารมณ์
๔. ในมหาวิบากจิต ๘ ดวงไม่มีทั้งวิริตีเจตสิก ๓ และอัปมัญญาเจตสิก ๒ เพราะวิริตีมีชาติเป็นกุศลอย่างเดียว ส่วนอัปมัญญามีบัญญัติเป็นอารมณ์

การประกอบประจำและไม่ประจำ ประกอบแยกกันและไม่แยกกัน

เจตสิกที่ประกอบไม่ประจำเรียกว่า อนियตโยคีเจตสิก มี ๑๑ ดวง (ที่เหลือนอกนั้น ประกอบเป็นประจำเรียกว่า นียตโยคีเจตสิก) คือ

๑. อิศสา มัจฉริยะ และกุกกุจจะ ประกอบไม่ประจำ ประกอบเป็นครั้งคราวและแยกกันประกอบ เรียกว่า นานากทาจิ ซึ่งจะประกอบในโทสมูลจิต ๒ ดวง
๒. วิริตีเจตสิก ๓ คือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ ถ้าประกอบในโลกียจิตคือมหากุศล ประกอบไม่ประจำ ประกอบเป็นครั้งคราว และแยกกันประกอบ เรียกว่า นานากทาจิ ถ้าประกอบในโลกุตตรจิต จะประกอบเป็นประจำ (นียตโยคี) และไม่แยกจากกัน
๓. อัปมัญญาเจตสิก ๒ คือ กรรณา และมุทิตา ประกอบไม่ประจำ ประกอบเป็นครั้งคราว และแยกกันประกอบ เรียกว่า นานากทาจิ
๔. มานะเจตสิก ประกอบไม่ประจำ ประกอบเป็นครั้งคราว และเกิดดวงเดียวเรียกว่า กทาจิ ถ้าเกิดจะเกิดในโลกมูลจิตที่ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด
๕. ถีนะ และมัทธะ เจตสิก ประกอบไม่ประจำ ประกอบเป็นครั้งคราว แต่ประกอบพร้อมกัน เรียกว่า สหกทาจิ เมื่อประกอบจะประกอบในอกุศลที่เป็นสสังขาริกจิต คือจิตที่ต้องมีการชักชวน

เอกสารอ้างอิง

๑. ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๑-๒-๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน หลักสูตรจูปอาภิธรรมิกะตรี รจนาโดย พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ
๒. คู่มือศึกษาพระอภิธรรม ปริจเฉทที่ ๒ เจตสิกปรมัตถ์ รวบรวมโดย ชุนสรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร)
๓. อภิธัมมัตถสังคหะ และคำอธิบาย ปริจเฉทที่ ๒ เจตสิกสังคหวิภาค กองทุนธรรมนิธิ จัดพิมพ์
เผยแพร่ว่า

บทวิเคราะห์

ชุดที่ ๒

เรื่องพระสัปทาสเถระ

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภพระสัปทาสเถระ ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “ ฟังเป็นอยู่ ๑๐๐ ปี ” (โย จ วสุสสตี ซีเว) เป็นต้น

พระเถระให้งูกัดตัว

ดังได้สดับมา กุลบุตรผู้หนึ่งในกรุงสาวัตถี ฟังพระธรรมเทศนาของพระศาสดาแล้ว บรรพชาได้ อุปสมบทแล้ว เกิดความเบื่อหน่าย จึงคิดว่า “ ชื่อว่า ภาวะแห่งคฤหัสถ์ ไม่ควรแก่กุลบุตรเช่นเรา แม้การดำรงอยู่ในบรรพชา แล้วตายไป เป็นความดีของเรา ” ดังนี้แล้ว ก็เที่ยวค้ำหนึ่งหาอุบายเพื่อความตายของตนอยู่ ภายหลังวันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย สรงน้ำแต่เช้าตรู่ ทำภติกเสร็จแล้วไปสู่วิหาร เห็นงูที่โรงไฟ จึงใส่งูนั้นไว้ในหม้อใบหนึ่ง ปิดหม้อแล้ว ถี้อออกจากวิหาร ฝ่ายภิกษุผู้เบื่อหน่ายทำภติกแล้ว เดินมาเห็นภิกษุเหล่านั้น จึงถามว่า “ นี้อะไร ผู้มีอายุ ” เมื่อพวกภิกษุตอบว่า “ งู ผู้มีอายุ ” จึงถามว่า “ จักทำอะไร ด้วยงูนี้ ” ฟังคำของภิกษุเหล่านั้นว่า “ เราจักทิ้งมัน ” คิดว่า “ เราจักให้งูนี้กัดตายเสีย ” จึงกล่าวว่า “ นำมาเถิด กระผมจักทิ้งมันเอง ” รับหม้อจากมือภิกษุเหล่านั้นแล้ว นั่งอยู่ในที่แห่งหนึ่งแล้ว ก็ให้งูกัดตน งูไม่ปรารถนาจะกัด ภิกษุนั้นเอามือล้วงลงไป ในหม้อแล้ว คนข้างโน้น ข้างนี้ เปิดปากงูแล้วสอดมือเข้าไป งูก็ไม่กัดเธอเลย เธอคิดว่า “ งูนี้ มิใช่ผู้มีพิษ เป็นงูเรือน ” จึงทิ้งงูนั้นแล้ว ไปยังวิหาร ลำดับนั้น

ภิกษุทั้งหลายกล่าววกะเธอว่า	“ ผู้มีอายุ ท่านทิ้งงู แล้วหรือ ”
ภิกษุผู้เบื่อหน่าย	ผู้มีอายุ มันจะไม่ใช่ (พิษ) มันเป็นงูเรือน
ภิกษุ	ผู้มีอายุ (พิษ) ที่เดียว แม่แม่เบี้ยใหญ่ ชูฟูฟู พวกผมจับได้โดยยาก เพราะเหตุไร ท่านจึงกล่าวอย่างนี้
ภิกษุผู้เบื่อหน่าย	ผู้มีอายุ ผมให้มันกัดด้วยวะบ้าง สอดนิ้วมือเข้าไปในปากบ้าง ก็ไม่อาจให้มันกัดได้ พวกภิกษุฟังคำนั้นแล้ว ได้นิ่งเสีย

พระเถระบรรลุพระอรหัต แล้วมีชื่อว่าสัปทาสะ

ภายหลังวันหนึ่ง ช่างกลบถ่อมมีตม ๒-๓ เล่ม ไปวิหาร วางมีตมเล่มหนึ่งไว้ที่พื้น เขาเล่มหนึ่งปลงผมของภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเบื่อหน่ายนั้น คิดว่า “ จักตัดคอดด้วยมีตมนี้ตาย ” จึงยื่นพาดคอดไว้ที่ต้นไม้ต้นหนึ่งแล้ว จ่อคมมีตมที่ก้านคอด ใครครวญถึงศีลของตน จำเดิมแต่กาลอุปสมบท ได้เห็นศีลหมดมลทิน ดังดวงจันทร์ปราศจากมลทิน และดวงแก้วมณีที่ขัดดี เมื่อตรวจดูศีลนั้นอยู่ ปิติแผ่ซ่านทั่วทั้งสรีระ เธอข่มปิติได้แล้วเจริญวิปัสสนา บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย จึงถ่อมมีตมเข้าไปท่ามกลางวิหาร ลำดับนั้น ภิกษุทั้งหลายถามเธอว่า “ ผู้มีอายุ ท่านไปไหน ”

ภิกษุเบื่อหน่าย ผู้มีอายุ ผมไปด้วยคิดว่า “ จักเอามีตมนี้ไปตัดก้านคอดตาย ”

ภิกษุ เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไรท่านจึงไม่ตาย

ภิกษุผู้เปื้อนหนาย บัดนี้ผมเป็นผู้ไม่ควรนำคัสตรา (ฆ่าตัวตาย) มาด้วยผมคิดว่า “ จักตัดก้านคอ ด้วยมีดโกนนี้ แต่ตัดกิเลสเสียสิ้นด้วยมีดโกนคือญาณ ”

ภิกษุกราบพูลแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า “ ภิกษุนี้ พยากรณ์พระอรหันต์ด้วยคำที่ไม่จริง ” พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสดับคำของภิกษุเหล่านั้น จึงตรัส “ ภิกษุทั้งหลาย ธรรมดาพระชีณาสพยอมไม่ปลงตนจากชีวิต ด้วยมือตนเอง ”

ภิกษุ พระเจ้าข้า พระองค์ตรัสว่าภิกษุนี้ “ เป็นพระชีณาสพ ” ก็ภิกษุนี้ สมบูรณ์ด้วยอุปนิสัยแห่งพระอรหันต์อย่างนี้ เหตุไรจึงเปื้อนหนาย อะไรเป็นเหตุแห่งอุปนิสัยแห่งพระอรหันต์ของภิกษุนั้น เหตุไรจึงไม่กัดภิกษุนั้น

พระศาสดา “ ภิกษุทั้งหลาย ฐานั้นได้เป็นทาสของภิกษุนี้ในอัทธภาพที่ ๓ จากอัทธภาพนี้ก่อน มันไม่อาจจะกัดสรณะของผู้เป็นนายของตนได้ ” พระศาสดาทรงบอกเหตุแก่ภิกษุเหล่านั้น ด้วยประการฉะนี้ ก่อน ก็ตั้งแต่นั้นมา ภิกษุนั้นได้ชื่อว่าสัปทาสะ(ผู้เป็นทาส)

บุรพกรรมของพระสัปทาสเถระ

ดังได้สดับมา ในกาลแห่งพระกัสสปพุทธเจ้า บุตรแห่งคฤหบดีผู้หนึ่ง ฟังธรรมของพระศาสดาแล้ว เกิดความสนใจจึงบรรพชา ได้อุปสมบทแล้ว โดยสมัยอื่นอีก เมื่อความเปื้อนหนายเกิดขึ้น จึงบอกแก่ภิกษุ สหายรูปหนึ่ง สหายนั้นกล่าวโทษแห่งคฤหัสถ์แก่เธอเนื่องๆ ภิกษุนอกนี้ฟังธรรมนั้นแล้วก็ยินดียิ่ง ในพระศาสนา จึงนั่งขัดสมาธิบริขารทั้งหลายซึ่งมลทินจับในเวลาที่ไม่ยินดีในก่อน ให้หมดมลทินใกล้ขอบสระแห่งหนึ่ง ฝ่ายสหายของภิกษุนั่งในที่ใกล้นั่นเอง ลำดับนั้น ภิกษุนั้นกล่าวกะสหายนั้นอย่างนี้ว่า “ ผู้มีอายุ ผมเมื่อสึก ได้ปรารถนาจะถวายบริขารเหล่านี้แก่ท่าน ” สหายนั้นเกิดโลภขึ้น คิดว่า “ เราต้องการให้ภิกษุนี้ผู้ยังบวชแล้วสึกเสีย บัดนี้ เราจักยังบริขารทั้งหลายให้ฉิบหาย ” (ต้องการให้ภิกษุสึก เพื่อตนจะได้บริขาร) ตั้งแต่นั้นมา สหายนั้นพูดเป็นต้นว่า “ ผู้มีอายุ บัดนี้จะประโยชน์อะไรด้วยชีวิตของพวกเรา ผู้ซึ่งมีมือถือกระบือไปเพื่อก่อนข้าวในสกุลอื่น (ทั้ง) ไม่ทำการสนทนาปราศรัยกับบุตรและภรรยา ” ดังนี้แล้ว ก็กล่าวคุณแห่งภาวะของคฤหัสถ์ ภิกษุนั้นฟังคำของสหายนั้นแล้ว ก็เปื้อนหนายขึ้นอีก คิดว่า “ สหายนี้เมื่อเรากล่าวว่า “ ผมเปื้อนหนาย ” ก็กล่าวโทษในภาวะแห่งคฤหัสถ์ก่อน บัดนี้กล่าวถึงคุณเนื่องๆ เหตุอะไรหนอแล รู้ว่า “ เพราะความโลภในสมณบริขารเหล่านี้ ” จึงกลับจิตของตนเสียด้วยตนที่เดียว เพราะความที่ภิกษุรูปหนึ่งถูกตนทำให้เปื้อนหนายแล้ว ในกาลแห่งพระกัสสปพุทธเจ้า บัดนี้ความไม่ยินดีจึงเกิดขึ้นแก่ภิกษุนั้น (เพราะเคยทำให้ผู้อื่นไม่ยินดีในบรรพชา) ด้วยประการฉะนี้ ก็สมณธรรมใดอันภิกษุนั้นบำเพ็ญมา ๒ หมื่นปีครั้งนั้น สมณธรรมนั้นเกิดเป็นอุปนิสัยแห่งพระอรหันต์ของภิกษุนั้น ในกาลบัดนี้ แล

ชีวิตของผู้ปรารถนาความเพียรวันเดียวประเสริฐ

ภิกษุเหล่านั้นฟังเนื้อความจากสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทูลถามยิ่งขึ้นว่า “พระเจ้าข้า ได้ยินว่า ภิกษุนี้ยืนจดคมมีดโกนที่ก้านคออยู่บรรลुพระอรหัต พระอรหัตมรรคเกิดขึ้นได้โดยขณะเพียงเท่านั้นหรือหนอแล” พระศาสดาตรัสว่า “อย่างนั้น ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุผู้ปรารถนาความเพียร ประเสริฐกว่าความเป็นอยู่ ๑๐๐ ปี ของบุคคลผู้เกียจคร้าน” ดังนี้แล้ว เมื่อจะทรงแสดงธรรมสี่บอนุสนธิ จึงตรัสพระคาถา นี้ว่า

“ผู้ใดเกียจคร้าน มีความเพียรอันทราม พึงเป็นอยู่ ๑๐๐ ปี ความเป็นอยู่วันเดียวของท่านผู้ปรารถนาความเพียรมั่น ประเสริฐกว่าชีวิตของผู้นั้น”

ในกาลจบเทศนา ชนเป็นอันมากบรรลุอริยผลทั้งหลายมีโสดาปัตติผลเป็นต้น ดังนี้แล

อ้างอิงจาก พระไตรปิฎก และอรรถกถา แปล เล่มที่ ๔๑ พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย คาถาบท เล่ม ๒ หน้า ๓๙๙ เรื่องพระสัพปทาเสเถระ

คำถาม
บทวิเคราะห์ ชุดที่ ๒
เรื่องพระสิปปกาล

คำถาม

บทวิเคราะห์ ชุดที่ ๒

เรื่องพระสัปทาส

จงวิเคราะห์ ความคิด พฤติกรรมของบุคคลเหล่านี้ ว่าเป็นการทำงานของจิตดวงไหน และเมื่อตอบแล้ว จงตอบต่อไปด้วยว่า จิตดวงนั้นมี **เจตสิกประกอบ** และ **เจตสิกที่เด่นชัด** **ได้แก่อะไรบ้าง** (ซึ่งจะทำให้ท่านเข้าใจเรื่องเจตสิกมากยิ่งขึ้น)

ข้อ ๑. ภิกษุผู้บวชแล้ว เกิด **ความเบื่อหน่าย** คิดว่า “ ชื่อว่า ภาวะแห่งคฤหัสถ์ไม่ควรแก่กุลบุตรเช่นเรา แม้การดำรงอยู่ในบรรพชา แล้วตายไป เป็นความดีของเรา” **ความคิดนี้น่าจะเป็นจิตดวงไหน**

- ก. โทสมูลจิตดวงที่ ๑
- ข. โทสมูลจิตดวงที่ ๒

<p>เจตสิกที่ประกอบ</p>

<p>เจตสิกที่เด่นชัด</p>

ข้อ ๒. ไม่ปรารถนาจะกัฏ ภิกษุนั้นเอามือล้วงลงไปในห้องแล้ว คนข้างโน้น ข้างนี้ เปิดปากงูแล้วสอดมือเข้าไป งูก็ไม่กัดเธอเลย **จิตของงูน่าจะเป็นจิตดวงไหน**

- ก. โมหมูลจิตดวงที่ ๒
- ข. มหากุศลจิตดวงที่ ๕

<p>เจตสิกที่ประกอบ</p>

<p>เจตสิกที่เด่นชัด</p>

ข้อ ๓. ภิกษุใคร่ครวญถึงศีลของตน จำเดิมแต่กาลอุปสมบท ได้เห็นศีลหมดมลทิน ดังดวง

จันทร์ปราศจากมลทิน และดวงแก้วมณีที่ขัดดี เมื่อตรวจดูศีลนั้นอยู่ ปิติแผ่ซ่านทั่วทั้งสรีระ เธอชมปิติได้แล้ว

เจริญวิปัสสนา บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย **ขณะที่จิตใคร่ครวญศีล แล้วเจริญ**

วิปัสสนานั้น น่าจะเป็นจิตดวงไหน

ก. มหากุศลดวงที่ ๑

ข. มหากุศลดวงที่ ๓

ค. มหากุศลดวงที่ ๕

ง. มหากุศลดวงที่ ๗

เจตสิกที่ประกอบ

เจตสิกที่เด่นชัด

ข้อ ๔. **ภิกษุจึงบอกแก่ภิกษุสหาย**รูปหนึ่ง สหายนั้นกล่าวโทษแห่งคฤหัสถ์แก่เธอเนื่องๆ ภิกษุ

นอกนี้พึงธรรมนั้นแล้วก็ยินดียิ่งในพระศาสนา **ภิกษุที่กล่าวโทษแห่งคฤหัสถ์ น่าจะกล่าวด้วยจิตดวง**

ไหน

ก. มหากุศลดวงที่ ๑

ข. มหากุศลดวงที่ ๓

เจตสิกที่ประกอบ

เจตสิกที่เด่นชัด

ข้อ ๕. สหายนั้นพูดว่า “ผู้มีอายุ บัดนี้จะประโยชน์อะไรด้วยชีวิตของพวกเขา ผู้ซึ่งมีมือถือ
กระเบื้องเที่ยวไปเพื่อก้อนข้าวในสกุลอื่น (ทั้ง) ไม่ทำการสนทนาปราศรัยกับบุตรและภรรยา” ดังนี้แล้ว ก็
กล่าวคุณแห่งภาวะของคฤหัสถ์ ภิกษุ นั้นฟังคำของสหายนั้นแล้ว ก็เบื่อหน่ายขึ้นอีก **สหายนั้นกล่าวด้วย
จิตดวงไหน**

ก. โมหมูลจิตดวงที่ ๑

ข. โมหมูลจิตดวงที่ ๒

ข. โภสมูลจิตดวงที่ ๑

ง. โภสมูลจิตดวงที่ ๓

เจตสิกที่ประกอบ

เจตสิกที่เด่นชัด

ข้อ ๖. ภิกษุ นั้นฟังคำของสหายนั้นแล้ว ก็เบื่อหน่ายขึ้นอีก **ความเบื่อหน่ายที่เกิดขึ้นน่าจะ
เป็นจิตดวงไหน**

ก. โทสมูลจิตดวงที่ ๑

ข. โทสมูลจิตดวงที่ ๒

เจตสิกที่ประกอบ

เจตสิกที่เด่นชัด

เฉลย
บทวิเคราะห์ ชุดที่ ๒
เรื่องพระสิปปกาล

เฉลย

คำเฉลยนี้ อาจไม่ใช่คำตอบที่ตรงกับความเป็นจริง 100 % ทุกข้อ เพราะเรื่องราวที่แท้จริงเราไม่ทราบหมด แต่พอที่จะอนุมานได้ ตามข้อมูลที่เป็นปรากฏ อาจไม่ตรงกับความคิดเห็นของท่าน ก็ไม่เป็นไร สิ่งที่สำคัญคือความมีเหตุผล มีข้อมูลสนับสนุนถึงความน่าจะเป็น แต่บางข้อต้องตอบเป็นอย่างนั้นแน่นอน จะเป็นอย่างอื่นไม่ได้ เพราะธรรมชาติของข้อสอบต้องเป็นเช่นนั้นจริงๆ

ข้อ ๑. ภิกษุผู้บวชแล้ว **เกิดความเบื่อหน่าย** คิดว่า “ ชื่อว่า ภวาระแห่งคฤหัสถ์ ไม่ควรแก่กุลบุตรเช่นเรา แม้การดำรงอยู่ในบรรพชา แล้วตายไป เป็นความดีของเรา” **น่าจะเป็นจิตดวงไหน**

ก. โทสมูลจิตดวงที่ ๑

ข. โทสมูลจิตดวงที่ ๒

คำอธิบาย ความเบื่อหน่ายต่ออารมณ์ ต่อการมีชีวิตอยู่ เป็นลักษณะของ

โทสมูลจิต ที่เกิดพร้อมด้วยโทมนัสเวทนา ประกอบด้วยความโกรธ (ไม่พอใจ) ที่เป็นดวงที่ ๑ เพราะไม่มีการชักชวน เกิดขึ้นเอง เนื่องจากกรรมเก่าในอดีต

เจตสิกที่ประกอบ มี 17 ดวงคือ

อัญญาสมานาเจตสิก ๑๒ ดวง เว้นปีติเจตสิก

โมเจตสิกเจตสิก ๔ ดวง ซึ่งจะประกอบกับอกุศลจิตทุกดวง

โทสเจตสิก ๑ ดวง

ในภาพรวมของโทสมูลจิตดวงที่ ๑ จะมีเจตสิกประกอบ ๒๐ ดวง แต่ใน

รายละเอียดต้องแล้วแต่สถานการณณ์ เช่น ถ้ามีความอิจฉาริษยาด้วย ก็จะมีอิสสาเจตสิกประกอบด้วย หรือถ้ามีความตระหนี่ถี่เหนียว ก็จะมีมััจฉริยะเจตสิกเข้าประกอบด้วย เป็นต้น

เจตสิกที่เด่นชัดคือ

๑. เวทนาเจตสิก ธรรมชาติที่เสวยอารมณ์ คือความรู้สึก ในเหตุการณ์นี้ เวทนาเป็นโทมนัส

เวทนาคือทุกข์ใจ ไม่สบายใจ

๒. โทสเจตสิก ธรรมชาติที่มีความไม่พอใจ ไม่ต้องการ ประทุษร้ายอารมณ์ ในเหตุการณ์นี้คือไม่พอใจในการมีชีวิตอยู่ คิดว่าการตายเสียจะดีกว่า

ข้อ ๒. งูไม่ปรารถนาจะกัด แม้มิกษุนั้นเอามือล้วงลงไปในห้องแล้ว คนข้างโน้น ข้างนี้ เปิด

ปากงูแล้วสอดมือเข้าไป งูก็ไม่กัดเธอเลย **จิตของงู น่าจะเป็นจิตดวงไหน**

ก. โมหมูลจิตดวงที่ ๒

ข. มหากุศลจิตดวงที่ ๗

คำอธิบาย การที่งูไปไม่กัดมิกษุ นั้นเพราะงูนั้นจำได้ว่า มิกษุรูปนี้เคยเป็นเจ้านายของเขามาก่อนในอดีตภาพที่ ๓ ย้อนหลังไป **ความรัก การไม่ประทุษร้าย** ต่อเจ้านายที่เคยช่วยเหลือเกื้อกูลมาในอดีต ย่อมทำให้งูนั้นไม่อาจกัดเจ้านายของตนได้ ลักษณะนี้จึงน่าจะเป็นมหากุศลที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ไม่

ประกอบด้วยปัญญา 'ไม่มีการชักชวน

เจตสิกที่ประกอบ มี ๓๑ ดวงคือ

อัญญาสมานาเจตสิก ๑๒ ดวง เว้นปีติเจตสิก

โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ดวง ซึ่งจะประกอบกับโสภณจิตทุกดวง

ในภาพรวมของมหากุศลจิตดวงที่ ๗ จะมีเจตสิกประกอบ ๓๑ ดวง แต่ใน

รายละเอียดต้องแล้วแต่สถานการณ์ ในกรณีนี้ไม่มีวิริตีเจตสิก ๓ เข้าประกอบ เพราะไม่ได้เกี่ยวกับการเว้นทุจริตทางกาย หรือวาจาแต่อย่างไร (เราคิดเขาเองว่างูคงไม่ได้คิดเว้นทุจริต แต่เป็นเพราะความรักต่อเจ้านายจึงไม่ยอมกัด) และไม่มีอัปปมัญญา ๒ เข้าประกอบ เพราะกรรณาเจตสิก ต้องมีสัตว์ที่ได้รับความทุกข์เป็นอารมณ์ ส่วนมุกิตาเจตสิก ต้องมีสัตว์ที่กำลังประสบความสุขเป็นอารมณ์

เจตสิกที่เด่นชัดคือ

๑. **สัญญาเจตสิก** ธรรมชาติที่มีการจำอารมณ์ แม้จะผ่านมา ๓ อตภาพแล้ว แต่สัญญาก็ยังทำงานสืบต่อได้ ซึ่งเป็นลักษณะพิเศษของแต่ละบุคคลเท่านั้น
๒. **อุทิสเจตสิก** ธรรมชาติที่ไม่ประทุษร้ายในอารมณ์ อยู่ในกลุ่มโสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ซึ่งประกอบกับโสภณจิต (จิตฝ่ายดี) ทุกดวง

ข้อ ๓. ภิกษุใคร่ครวญถึงศีลของตน จำเดิมแต่กาลอุปสมบท ได้เห็นศีลหมดมลทิน ดังดวง

จันทร์ปราศจากมลทิน และดวงแก้วมณีที่ชัดดี เมื่อตรวจดูศีลนั้นอยู่ ปิติแผ่ซ่านทั่วทั้งสรีระ เธอข่มปิติได้แล้ว

เจริญวิปัสสนา บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย **ขณะที่จิตใคร่ครวญศีล แล้วเจริญ**

วิปัสสนานั้น น่าจะเป็นจิตดวงไหน

~~ก. มหากุศลดวงที่ ๑~~

ข. มหากุศลดวงที่ ๓

ค. มหากุศลดวงที่ ๕

ง. มหากุศลดวงที่ ๗

คำอธิบาย การใคร่ครวญถึงศีลที่ตนมีอยู่แล้วเจริญวิปัสสนาญาณนั้น จิตขณะนั้นต้องเป็นมหากุศ

ญาณสัมปยุต คือประกอบด้วยปัญญา และเป็นโสภณัสเพราะมีปิติเกิดขึ้นด้วย

เจตสิกที่ประกอบ มี ๓๖ ดวงคือ

อัญญาสมานาเจตสิก ๑๓ ดวง

โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ดวง ซึ่งจะประกอบกับโสภณจิตทุกดวง

วิรตีเจตสิก ๓

ปัญญา ๑ ดวง

ในภาพรวมของมหากุศลจิตดวงที่ ๗ จะมีเจตสิกประกอบ ๓๖ ดวง ในกรณีนี้ จิตที่กำลังปฏิบัตินี้เป็น การเจริญสติปัฏฐาน พิจารณาถึงจิตคือศีลเป็นอารมณ์ ซึ่งจัดเป็นการเจริญมรรคในเบื้องต้น จัดได้ว่ามีวิรตี ๓ เข้าประกอบด้วย และประกอบพร้อมกันเพราะขณะนั้นไม่มีการพูดและการกระทำอะไร เมื่อมีอคติเกิดขึ้น มีอคตินั้นจะมีเจตสิกประกอบ ๓๖ ดวง เช่นกัน และมีวิรตีเจตสิก ๓ เข้าประกอบพร้อมกัน โดยปกติ วิรตีเจตสิก ๓ นี้เมื่อประกอบในมหากุศล จะประกอบทีละดวง เพราะมีอารมณ์ที่แตกต่างกันไป คือ สัมมาวาจา อารมณ์จะเป็นการเว้นวจีทุจริต , สัมมาภังค์มัตตะ อารมณ์จะเป็นการเว้นกายทุจริต , ส่วนสัมมาอาชีวะ อารมณ์จะเป็นการเว้นภวจิตุจริต และกายทุจริต ที่เกี่ยวกับอาชีพ

เจตสิกที่เด่นชัดคือ

๑. **วิตกเจตสิก** ธรรมชาติที่ยกจิตขึ้นสู่อารมณ์

๒. **วิจาร์เจตสิก** ธรรมชาติที่ประครองจิตให้อยู่ในอารมณ์

การใคร่ครวญถึงศีลของตน คือการยกศีล และใคร่ครวญถึงศีล ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของ วิตก วิจาร์

๓. **ปิติเจตสิก** ธรรมชาติที่มีความปลาบปล้ำ หรืออิมใจในอารมณ์ การมีปิติแผ่ซ่านทั่วทั้งสรีระ คือลักษณะของปิติเจตสิกนั่นเอง

๔. **ปัญญาเจตสิก** การรู้สภาวะธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริง ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา

ข้อ ๔. **ภิกษุจึงบอกแก่ภิกษุสหาย**รูปหนึ่ง สหายนั้นกล่าวโทษแห่งคฤหัสถ์แก่เธอเนื่องๆ ภิกษุนอกนี้ฟังธรรมนั้นแล้วก็ยินดียิ่งในพระศาสนา ภิกษุที่กล่าวโทษแห่งคฤหัสถ์ **น่าจะกล่าวด้วยจิตดวงไหน**

ก. มหากุศลดวงที่ ๑

ข. มหากุศลดวงที่ ๓

คำอธิบาย การเห็นโทษของการเป็นคฤหัสถ์นั้น จิตขณะนั้นต้องเป็นมหากุศลญาณสัมปยุต คือประกอบด้วยปัญญา ซึ่งอาจเป็นโสมนัสหรืออุเบกขาก็ได้ แต่ในที่นี้สมมติให้เป็นโสมนัส จึงเป็นมหากุศลดวงที่ ๑

เจตสิกที่ประกอบ มี ๓๓ ดวงคือ

อัญญาสมานาเจตสิก ๑๓ ดวง

โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ดวง ซึ่งจะประกอบกับโสภณจิตทุกดวง

ปัญญา ๑ ดวง

ในภาพรวมของมหากุศลจิตดวงที่ ๗ จะมีเจตสิกประกอบ ๓๖ ดวง ในกรณีนี้ ไม่มีเหตุที่จะทำให้วิรตี ๓ คือการงดเว้นจากทุจจริต และ อัมปมัญญา ๒ คือความสงสาร และความยินดี ต้องเข้าประกอบ

เจตสิกที่เด่นชัดคือ

๑. **ปัญญาเจตสิก** การรู้สภาวะธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริง ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา เป็นต้น การเห็นโทษของความเป็นคฤหัสถ์ นั้นเป็นการเห็นด้วยปัญญา เห็นทุกข์ที่เกิดขึ้นจากการอยู่เป็นคฤหัสถ์

ข้อ ๕. **สหายนั้นพูดว่า “ผู้มีอายุ บัดนี้**จะประโยชน์อะไรด้วยชีวิตของพวกเรา ผู้ซึ่งมีมือถือกระเบื้องเที่ยวไปเพื่อก้อนข้าวในสกุลอื่น (ทั้ง) ไม่ทำการสนทนาปราศรัยกับบุตรและภรรยา” ดังนี้แล้ว ก็กล่าวคุณแห่งภาวะของคฤหัสถ์ ภิกษุนั้นฟังคำของสหายนั้นแล้ว ก็เบื่อหน่ายขึ้นอีก **สหายนั้นกล่าวด้วยจิตดวงไหน**

ก. โมหมุลจิตดวงที่ ๑

ข. โมหมุลจิตดวงที่ ๒

ค. โลกมุลจิตดวงที่ ๑

ง. โลกมุลจิตดวงที่ ๓

คำอธิบาย คำกล่าวนั้นเกิดขึ้นด้วยจิตที่ต้องการบาตร เมื่อพระรูปนั้นสึกแล้ว ก็คงจะให้บาตรแก่ตน เป็นลักษณะลักษณะของ โลกมุลจิตดวงที่ ๓ ที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนา ไม่ประกอบด้วยความเป็นผิด ไม่มีการชักชวน

เจตสิกที่ประกอบ มี ๑๘ ดวงคือ

อัญญาสมานาเจตสิก ๑๓ ดวง

โมหตุกเจตสิก ๔ ดวง ซึ่งจะประกอบกับอกุศลจิตทุกดวง

โลกเจตสิก ๑ ดวง

ในภาพรวมของโลกมูลจิตดวงที่ ๓ จะมีเจตสิกประกอบ ๑๘ ดวง ซึ่งจะมีมานะเจตสิกประกอบด้วย ถ้ามีลักษณะของการยกตน หรือมีการเปรียบเทียบกับเรา เขา แต่ในที่นี้ สถานการณ์ไม่มีลักษณะเช่นนั้น จึงไม่มีมานะเจตสิกเข้าประกอบร่วมด้วย

เจตสิกที่เด่นชัดคือ

โลกเจตสิก ธรรมชาติที่มีความอยากได้ ความต้องการ ความยึดติดในอารมณ์ ในกรณีนี้ สิ่งที่จะระต้องการคือบาตรของเพื่อน

ข้อ ๖. ภิกษุหนึ่งฟังคำของสหายนั้นแล้ว ก็เบื่อหน่ายขึ้นอีก **ความเบื่อหน่ายที่เกิดขึ้นน่าจะเป็นจิตดวงไหน**

ก. โทสมูลจิตดวงที่ ๑

ข. โทสมูลจิตดวงที่ ๒

คำอธิบาย ความเบื่อหน่ายต่ออารมณ์ ต่อการมีชีวิตอยู่ เป็นลักษณะลักษณะของโทสมูลจิต ที่เกิดพร้อมด้วยโทมนัสเวทนา ประกอบด้วยความโกรธ (ไม่พอใจ) ที่เป็นดวงที่ ๒ เพราะมีการชักชวน ซึ่งเกิดจากเพื่อน

เจตสิกที่ประกอบ มี ๑๙ ดวงคือ

อัญญาสมานาเจตสิก ๑๒ ดวง เว้นปิติเจตสิก

โมหตุกเจตสิก ๔ ดวง ซึ่งจะประกอบกับอกุศลจิตทุกดวง

โทสเจตสิก ๑ ดวง

ทิฏฐเจตสิก ๒ ซึ่งจะประกอบกับจิตที่เป็นสังขาริกคือมีการชักชวน

ในภาพรวมของโทสมูลจิตดวงที่ ๒ จะมีเจตสิกประกอบ ๒๒ ดวง แต่ในที่นี้ไม่ต้องมีความอิจจาริษยาด้วย ก็จะมีอิสสาเจตสิกประกอบด้วย หรือถ้ามีความตระหนี่ถี่เหนียว ก็จะมีมัจฉริยะเจตสิกเข้าประกอบด้วยเป็นต้น กลุ่มโทหตุกเจตสิก จึงเข้าประกอบเพียงดวงเดียว

เจตสิกที่เด่นชัดคือ

๑. **เวทนาเจตสิก** ธรรมชาติที่เสวยอารมณ์ คือความรู้สึก ในเหตุการณ์นี้ เวทนาเป็นโทมนัส

เวทนาคือทุกข์ใจ ไม่สบายใจ

๒. **โทสเจตสิก** ธรรมชาติที่มีความไม่พอใจ ไม่ต้องการ ประทุษร้ายอารมณ์ ในเหตุการณ์นี้คือไม่พอใจในการมีชีวิตอยู่ คิดว่าการตายเสียจะดีกว่า

๓. **ถีนะเจตสิก** ธรรมชาติที่ทำให้จิตหดหู่ ท้อถอยจากอารมณ์

๔. **มิทตะเจตสิก** ธรรมชาติที่ทำให้เจตสิกหดหู่ ท้อถอยจากอารมณ์

เจตสิกทั้ง ๒ ดวงจะประกอบกับอกุศลจิตที่มีกำลังอ่อน หรือต้องมีการชักชวน เพราะฉะนั้น จิตของพระเปื้อนหน้านี้ เกิดจากเพื่อนพูดให้เกิดความรู้สึกเบื่อแล้วอยากสึก

ข้อคิดที่สำคัญจากเรื่องนี้ คือ

๑. บุญ ก็ให้ผลในส่วนของบุญ บาปก็ให้ผลในส่วนของบาป

ส่วนของบุญ คือกุศล ความดีงามที่ประพฤติ ปฏิบัติ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสว่า “ กัสมณธรรมอัน ภิกษุหนึ่งบำเพ็ญมา ๒ หมื่นปีครั้งนั้น สมณธรรมนั้นเกิดเป็นอุบนิสสัยแห่งพระอรหันต์ของภิกษุหนึ่ง ในกาล บัดนี้” นั่นเป็นเพราะการสั่งสมเกี่ยวกับการปฏิบัติ จนเกิดญาณ ปัญญา และอุบนิสสัยในการบวช ชัดถลา กิเลสเรื่อยๆ มา

ส่วนของบาปที่ประพฤติ ปฏิบัติ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสว่า “ เพราะความที่ภิกษุรูป หนึ่งถูกตนทำให้เบื่อหน่ายแล้วในกาลแห่งพระกัสสปพุทธเจ้า บัดนี้ความไม่ยินดีจึงเกิดขึ้นแก่ภิกษุหนึ่ง (เพราะเคยทำให้ผู้อื่นไม่ยินดีในบรรพชา) ด้วยประการฉะนี้”

๒. สิ่งที่เคยเกี่ยวข้องกันมา เมื่อมีเหตุ และปัจจัยได้มาเจอกันอีก ก็ยังเห็นถึงที่สิ่ง เคยเกี่ยวข้องกันมาได้

แม้ผ่านมา ๓ อัฐภาพ ฐ ก็ยังจำเจ้านายของมันได้ ด้วยอำนาจของ **สัญญาเจตสิก** ที่มีอยู่ในตัวงู เพราะฉะนั้นการกระทำสิ่งที่ดี ๆ ต่อกัน เมื่อมาเจอกับอีกก็จะรู้สึกที่ดี และเกื้อกูลกันต่อ แต่ในทางตรงกันข้ามการกระทำสิ่งที่ไม่ดี ต่อกัน เมื่อมาเจอกับอีกก็จะรู้สึกที่ไม่ดี และเบียดเบียนกันต่อ ดังนั้นเมื่อชีวิตยัง ต้องเวียนเกิด เวียนตาย ก็ควรจะตั้งสั่งสมแต่สิ่งที่ดีๆ

๓. ความโลภ เหตุเกิดแห่งความโลภ และโทษของความโลภ

เหตุเริ่มต้นของเรื่องนี้เกิดจากความโลภก็คือโลภมูลจิตนั่นเอง เพียงต้องการบาตร บริหารของเพื่อน จึงกล่าววจีทุจริต แม้กาลเวลาจะผ่านไปนานเหลือเกิน กรรมนั้นก็ยังรอให้ผลอยู่ แล้วโลภ มูลจิตที่ยังมีอยู่ในตัวเราแล้ว ได้ทำกรรมมาแล้วในอดีต กำลังทำกรรมในปัจจุบัน และจะทำยังทำกรรมต่อไป ในอนาคตอีก ถ้าเราไม่รีบกำจัด ทำลาย และปฏิบัติธรรมที่จะทำลายให้เด็ดขาด ก็คงจะต้องรับผลของกรรม กันต่อไปไม่จบ ไม่สิ้น

๔. พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสพระคาถานี้ว่า

“ ผู้ใดเกียจคร้าน มีความเพียรอันทราม พังเป็นอยู่ ๑๐๐ ปี ความเป็นอยู่วันเดียวของท่าน ผู้ปรารถนาความเพียรมั่น ประเสริฐกว่าชีวิตของผู้นั้น”

คาถานี้แสดงให้เห็นว่า การมีชีวิตอยู่ อย่างผู้มีความเพียร (วัริยเจตสิก) ในที่นี้คือเพียรเจริญกุศล แม้จะระยะนั้นๆ เพียงวันเดียว ก็ยังดีกว่าการมีชีวิตอยู่ของผู้เกียจคร้าน (ถีน-มัทธเจตสิก) แม้จะอยู่ร้อยปี “ ดังนั้นอยู่แล้วไม่เจริญกุศล ก็จะมีประโยชน์อะไร”